

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
Факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

**«ПОРІВНЯННЯ В ІДІОЛЕКТІ М. СТЕЛЬМАХА:
ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ І ПРАГМАТИЧНИЙ
АСПЕКТИ»**

Студентки 2 курсу 2МУУЗ групи
Освітньої програми Середня освіта.
Українська мова і література
Спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова та література)
Галузі знань 01 Освіта / Педагогіка
Ступеня вищої освіти магістра
Скрипник Анастасії Анатоліївни

Науковий керівник: кандидат
філологічних наук, доцент
Прокопчук Людмила Володимирівна
Розширена шкала _____
Кількість балів: _____
Оцінка: ECTS _____
Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)
Члени комісії _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Вінниця – 2019 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ.....	7
1.1. Порівняння як мовне явище	7
1.2. Засоби вираження категорії порівняння в українській мові.....	10
1.3. Порівняння та метафора	27
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИКА ТА АСОЦІАТИВНА ПРИРОДА КОМПОНЕНТІВ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ М. СТЕЛЬМАХА.....	32
2.1. Семантичні параметри образу порівняння в прозі М. Стельмаха.....	32
2.2. Семантичні параметри основи порівняння в прозових творах М. Стельмаха.....	46
2.2.1. Дієслівна основа в порівняльних конструкціях у прозі М. Стельмаха	46
2.2.2. Прикметникова основа в порівняльних конструкціях у прозових творах М. Стельмаха	49
2.2.3. «Прихована» основа в порівняльних конструкціях у прозі М. Стельмаха	53
2.3. Асоціативність як ознака порівняльних конструкцій у прозі М. Стельмаха.....	57
РОЗДІЛ 3. ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ В ПРОЗІ М. СТЕЛЬМАХА.....	66
3.1. Лексико-граматичні засоби вираження порівняння у прозі М. Стельмаха.....	66
3.2. Граматичні засоби вираження категорійних значень порівняння в прозі М. Стельмаха	73

ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	82
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	90

ВСТУП

Вибір теми та її **актуальність** зумовлені незмінним інтересом лінгвістів до порівняння, історія дослідження якого нараховує понад дві тисячі років. Порівняння – універсальна властивість мовно-розумової діяльності, що впливає на процес пізнання в будь-якій мові, у кожній з яких цей вплив втілюється у специфічних формах реалізації.

Незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених аналізу категорії порівняння, проблема залишається нерозв'язаною, оскільки на кожному етапі наукового пізнання з'являються нові аспекти її розгляду. Порівняння досліджували філософи (Аристотель, В. Бартон, А. Бегіашвілі та ін.) та психологи (Л. Виготський, В. Роменець). Як конструктивний елемент мови (народної та художньої, зокрема поетичної) його вивчали літературознавці (О. Галич, Г. Поспелов, А. Ткаченко, Б. Томашевський, О. Бандура) і мовознавці (В. Виноградов, І. Білодід та ін.). У лінгвістиці синтаксичний аспект досліджували І. Кучеренко, М. Черемісіна, М. Заборна, Н. Шаповалова, Л. Прокопчук, С. Рошко; стилістичний – А. Коваль, С. Єрмоленко, Л. Голоюх, С. Таратута; семантичний – Н. Арутюнова, А. Вежбицька, Л. М'яснянкін, Л. Олексишина; фразеологічний – Л. Лебедева, А. Найда, Г. Доброльожа.

На сьогодні потребує більш ретельного вивчення питання про власне лінгвістичні механізми творення порівняння як мовного явища і конструктивного елемента художнього мовлення. У вітчизняній лінгвістиці ще не розроблено моделі творення порівнянь, які б демонстрували механізми та способи його реалізації. До того ж, немає цілісного вироблення семантичної типології порівнянь у творах Михайла Стельмаха – одного із найвидатніших майстрів стилю у вітчизняній літературі.

Мета дослідження полягає у визначенні провідних закономірностей використання порівнянь у художньому мовленні романів Михайла

Стельмаха (на матеріалі творів «Дума про тебе», «Правда і кривда», «Чотири броди», «Велика рідня»).

Поставлена мета зумовила виконання таких **завдань**:

- Визначити теоретико-методологічні засади вивчення порівняльних конструкцій;
- з'ясувати місце порівнянь у системі образних засобів української мови;
- побудувати граматичні (морфологічні й формально-синтаксичні) та лексико-граматичні моделі вживаних художніх порівнянь;
 - дослідити своєрідність семантики образу та основи порівнянь у романістиці Михайла Стельмаха;
 - окреслити індивідуально авторські особливості використання порівнянь у художньому мовленні романів Михайла Стельмаха.

Завдання, поставлені в дипломній роботі, вимагають застосування комплексу методів та прийомів, що поширені в сучасному мовознавстві. Основними **методами** аналізу художніх порівнянь є: метод структурно-семантичного моделювання і метод ідеографічної класифікації, що використані у ході укладання схеми для компонентів порівняння та створення лексико-семантичних моделей художніх порівнянь; методи зіставного та компонентного аналізу, які використано під час опрацювання контекстів.

Об'єктом дослідження є мова романів Михайла Стельмаха (на матеріалі творів «Дума про тебе», «Правда і кривда», «Чотири броди», «Велика рідня»).

Предмет дослідження – індивідуально-авторські особливості використання порівнянь у художньому мовленні романів Михайла Стельмаха.

Матеріалом дослідження стали тексти романів М. Стельмаха «Дума про тебе», «Правда і кривда», «Чотири броди», «Велика рідня».

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно заповнює наявну на момент виходу розвідки прогалину в теоретичному та практичному вивченні художнього порівняння.

Теоретичне значення одержаних результатів. Магістерська поглиблює знання про лінгвістичну природу порівняння, зокрема художнього, про художньо-стилістичні потенції компаративних конструкцій.

Практичне значення полягає у можливості використання отриманих результатів, для розроблення проблем поетики (у дослідженні тропів – метафори, порівняння, епітета), синтаксису сучасної української літературної мови (просте і складне речення, порівняльні конструкції), у викладанні відповідних спецкурсів.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ

1.1. Порівняння як мовне явище

Порівняння є одним із найбільш яскравих та експресивних стилістичних ресурсів, що, своєю чергою, зумовлює активне функціонування порівняльних конструкцій у художніх текстах і, відповідно, зберігає їхню наукову актуальність і дослідницький інтерес до них [27, с. 165].

У з'ясуванні природи самого явища «порівняння», як і його лінгвістичного статусу, є надзвичайно багато суперечностей, різнотлумачень, протилежних поглядів мовознавців, що, безперечно, зумовлено об'єктивною складністю цього мовного явища. Дотепер немає однозначності в трактуванні таких термінів, як «порівняння», «порівняльна конструкція», «порівняльний зворот», вони «використовуються лінгвістами певною мірою довільно, то – як синоніми, то – як абсолютно різні поняття, то, навпаки, ототожнюються» [85, с. 1]. Це, зі свого боку, зумовлює потребу в опрацюванні термінологічного апарату, визначенні того набору термінів, які прислужаться для дослідження актуалізованої проблеми.

Категорія порівняння належить до універсальних категорій, що лежать в основі пізнання об'єктивної дійсності. Багатоплановість цього феномена зумовила його розгляд не лише в лінгвістичному, але й у гносеологічному та логічному аспектах.

З погляду філософії, порівняння – це акт мислення, за допомогою якого класифікується, упорядковується й оцінюється зміст буття і пізнання [37].

У логічному аспекті порівняння передбачає встановлення подібності чи відмінності предметів об'єктивної дійсності, оскільки жодне з явищ у природі, узяті ізольовано, поза зв'язком з іншими явищами, не може бути

зрозумілим чи пізнаним. Із цього приводу В. Бартон слушно зазначав, що порівняння «можна побачити буквально у всіх сферах людської діяльності: у науковому пізнанні, літературно-художній творчості, навчально-педагогічній справі, промисловій чи буденній життєвій практиці» [11, с. 3].

Лінгвістичний аспект передбачає вивчення того, у який спосіб мова репрезентує логічну структуру порівняння. В українському мовознавстві категорію порівняння досліджували досить активно в трьох основних аспектах: формально-граматичному, семантико-синтаксичному та стилістичному. З'ясуванню формально-граматичної природи порівняльних конструкцій присвячено монографію І. Кучеренка «Порівняльні конструкції мови в світлі граматики» [49], у якій запропоновано логіко-граматичну модель порівняння, визначено його структурні типи. Підрядні порівняльні речення проаналізовано в дисертаціях М. Вихристюк [14] і М. Заборної [36]. Як функціонально-семантична категорія порівняння постало в працях Н. Шаповалової, зокрема в її дисертації «Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій сучасної української мови» [85]. Порівняння було об'єктом наукового пошуку Л. Прокопчук. У праці «Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення» автор здійснила комплексний аналіз категорії порівняння в структурі простого речення, з'ясувала механізм утворення основних її компонентів, визначила їхнє співвідношення із компонентами формально-граматичної структури простого речення, а також виявила семантичні властивості всіх компонентів порівняльної конструкції у взаємозв'язку з їхньою узагальненою лексичною природою, установила семантичну кореляцію предмета й образу порівняння [59].

Порівняння як засіб формування авторського стилю досліджували Л. Голоюх, Г. Довженко, О. Марчук, Л. Мацько, П. Морозов, Л. Прокопчук та ін., пропонуючи власні дефініції порівняння. До прикладу, О. Марчук подає таке визначення: «Порівняння – основа

людського мислення з його асоціативністю і напрямком від знаного до незнаного» [52, с.1]. Л. Голоюх зазначає, що «порівняння в мові є, з одного боку, засобом пізнання світу, а з іншого – результатом цього пізнання, оформленим у вигляді компонентів тексту, що мають структуру компаративної конструкції» [21, с.3]. Ми солідаризуємося з Л. Прокопчук, яка тлумачить термін порівняння, спираючись на засади семантичного синтаксису: «Порівняння – це різновид категорії модальності, суть якої полягає в тому, що відношення висловленого до дійсності виражається не прямо, а опосередковано – через його подібність до іншого, яке має бути обов'язково типовим, загальновідомим» [64, с. 12].

Неузгодженими досі є погляди науковців на структуру порівняльних конструкцій. До прикладу, Л. Голоюх визначає трикомпонентну структуру порівняльної конструкції: 1) предмет (суб'єкт) порівняння; 2) основа (ознака) порівняння; 3) образ (об'єкт) порівняння [21, с. 6]. Такої ж думки дотримується Н. Шаповалова, проте, на думку науковця, мовне порівняння «має ще один, специфічний компонент – показник порівняння, або показник компаративних відношень, тобто засіб оформлення порівняльного значення» [84, с. 42].

Трипозиційну структуру порівняльної конструкції (предмет порівняння, образ порівняння та основа порівняння) виділяє і Л. Прокопчук. Науковець зазначає, що «дві перші позиції бувають здебільшого вербалізовані в структурі порівняльної конструкції, а третя (основа порівняння) може мати словесне вираження або бути імпліцитною (прихованою). Кожну з позицій порівняльної конструкції заміщує відповідний компонент порівняльної конструкції: позицію позитивної частини (позитива) заміщує предмет порівняння, позицію компаративної частини (компаратива) – образ порівняння, приховану чи вербалізовану позицію основи заміщує компонент порівняльної конструкції – основа порівняння» [64, с. 9].

Услід за Л. Прокопчук під порівняльною конструкцією розуміємо трипозиційну структуру, утворювану «на основі асоціативних зв'язків і відношень між предметами та явищами об'єктивного світу сукупністю трьох мовних компонентів: предмета, образу та основи порівняння» [64, с. 9].

Досі немає однозначності й у використанні термінів «порівняння» та «порівняльна конструкція», які здебільшого використовують для позначення об'єкта, з яким щось порівнюється. Поза увагою залишається предмет порівняння (той, з яким щось порівнюється). Таке розуміння, на нашу думку, є припустимим із граматичного погляду, доцільним тоді постає і термін «порівняльний зворот». Якщо ж ідеться про семантику та стилістичні функції порівняння, то для аналізу важливими є всі складники порівняльної конструкції: 1) предмет порівняння, 2) образ порівняння, 3) основа порівняння.

Отже, у вивченні природи самого явища порівняння, як і його лінгвістичного статусу, є надзвичайно багато суперечностей, що зумовлено об'єктивною складністю цього мовного явища. Щоб визначити лінгвістичну сутність порівняння, варто розглядати це мовне явище різноаспектно. У своєму дослідженні за основу беремо погляди Л. Прокопчук і визначаємо порівняння як різновид категорії модальності, суть якої полягає в тому, що відношення висловленого до дійсності виражається не прямо, а опосередковано – через його подібність до іншого, яке має бути обов'язково типовим та загальновідомим. Порівняльна конструкція становить взаємопов'язаний комплекс трьох складників: 1) предмет порівняння, 2) образ порівняння, 3) основа порівняння.

1.2. Засоби вираження категорії порівняння в українській мові

Порівняння як засіб пізнання навколишнього світу, що полягає у виявленні й окресленні зовнішніх і внутрішніх зв'язків між предметами, здавна притягувало до себе інтереси науковців і продовжує вивчатися в наш час. На мовному ґрунті категорія порівняння реалізується сукупністю мовних засобів, що містять порівняльну семантику, на формально-граматичному, семантико-синтаксичному і комунікативному рівнях [72, с. 8].

Багато праць науковців присвячено вивченню способів та засобів вираження категорії порівняння. Зокрема, Л. Мацько визначає такі способи граматичного вираження порівнянь:

1. Порівняльний зворот (непоширений і поширений) зі сполучниками **як, мов, немов, наче, неначе, неначебто, ніби, нібито, немовби, немовбито**. Наприклад: *Дівчина була невеличка на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгобрана, як червонобокі яблучка, губи були повні та червоні, як калина* (І. Нечуй-Левицький); *Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, неначе збита крилами бджіл* (М. Коцюбинський); *Неначе білі пави, пливуть хмарки у небі* (М. Рильський).

2. Форма орудного відмінка. Наприклад: *А серденько соловейком щибече та плаче; Синє море звірюкою то стогне, то виє; І квіткою, й калиною цвісти над ними буду* (Т. Шевченко); *Червонобоким яблуком доспілим скотився день...* (М. Рильський) [53, с. 361].

На думку науковця, порівняльні конструкції з орудним відмінком мають дуже давнє походження. У них знайшли відгомін метаморфозні вірування праукраїнців, вірування в можливість перетворення (*матері – в зозулю; дівчини – в лілею, тополю, мавку; брата й сестри – у квіти братики-й-сестрички; козака – в явора; чоловіка – у вовкулака; сліз – у квіти тощо*). Мова українського фольклору виробила свою поетичну стилістику, у якій відобразила і закріпила такі й аналогічні асоціації. Це й

синтаксичні паралелізми в народних піснях на зразок: «*Летіла зозуля та й стала кувати. Ой то ж не зозуля, то рідная мати*». Найповніше такі образні асоціації виражаються конструкціями з орудним відмінком, які важко назвати суто порівняльними, бо вони зберігають ще ту анімістичну метаморфозність: *сльози матері стали квітами материнки* (українська легенда).

Л. Мацько зазначає, що метаморфозні конструкції постійно набували функції образних порівнянь і ставали продуктивними стилістемами.

3. Підрядне речення. Наприклад: */ блідий місяць на ту пору із хмари де-де виглядав, неначе човен в синім морі то вирунав, то потопав* (Т. Шевченко); *Долиною повилась річечка, неначе хто кинув нову синю стрічку на зелену траву* (М. Коцюбинський); *Спливло життя, як листя за водою* (Л. Костенко) [53, с. 361].

4. Конструкції із формами ступенів порівняння прислівників і прикметників: *кращий, ніж...; вищий, ніж...* Наприклад: *Чорніше чорної землі блукають люди* (Т. Шевченко) [53, с. 361].

5. Описові порівняння на зразок: *Листку подібний над землею, що вітер з дерева зрива, хто мову матері своєї, як син невдячний, забува* (В. Сосюра); *Ой ти дівчино, з горіха зерня* (І. Франко) [53, с. 362].

6. Речення порівняльної структури, в яких об'єкт порівняння охоплює всю предикативну частину: *Кров твоя – рубін коштовний, кров твоя – зоря світання* (Леся Українка); *Я – негасимий Огонь Прекрасний, Одвічний Дух* (П. Тичина) [53, с. 362].

7. Порівняльно-приєднувальні конструкції, побудовані за принципом образної аналогії: *Лукаш: Ой скажи, дай пораду, як прожити без долі! Доля. Як одрізана гілка, що валяється долі!* (Леся Українка); *Як мисливець обережний, звіробійник довголітній, носивший слідопит прилягає теплим ухом, щоб почути шум далекий, до ласкавої землі,*

так і ти, поете, слухай голоси життя людського, нові ритми уловляй і розбіжні, вільні хвилі, хаос ліній, дим шукання в панцир мислі одягни (М. Рильський) [53, с. 363].

Структура порівняльної конструкції в простому реченні передбачає наявність трьох компонентів: предмета порівняння, образу порівняння та основи порівняння. Кожен із цих компонентів бере участь у вираженні компаративної семантики, яка в реченнєвій структурі може реалізуватися за допомогою різнорівневих мовних засобів. “Потрібні серйозні зусилля, – писав С. Карцевський, – щоб виділити систему, що лежить в основі численних засобів, які дає мова в розпорядження суб’єктів-мовців для вираження компаративних відношень” [42, с. 107]. Загалом у процесі визначення системи засобів вираження компаративних відношень мовознавці пропонують враховувати наявність чи відсутність показника порівняння, основна функція якого полягає у вираженні компаративного характеру відношень між зіставляваними компонентами. Зважаючи на це, І. Кучеренко всі порівняльні конструкції поділяє на дві групи: першу становлять порівняння, які не мають у своєму складі службових слів, тобто безсполучникові; другу групу утворюють порівняння зі сполучниковим зв’язком [49, с. 8]. Н. Шаповалова кваліфікує їх як конструкції з “імпліцитним” та “експліцитним показником” [85, с. 2].

Цікавою є класифікація засобів вираження категорії порівняння О. Грипас. Дослідниця притримується чотирикомпонентної логічної моделі порівняння: 1) *об’єкт, що підлягає порівнянню*; 2) *об’єкт, із яким порівнюють*; 3) *ознаку (підставу) порівняння*; 4) *результат (висновок) порівняння*. О. Грипас виділяє мовний маркер порівняльних відношень, семантика якого вказує на подібність чи відмінність порівнюваних об’єктів [24].

У своїй запропонованій класифікації за первинний критерій розмежування маркерів компаративності науковець вважає доцільним

обрати наявність їх формальної репрезентації чи відсутність як окремих компонентів в структурі компаративеми.

В першу групу О. Грипас виокремлює формально репрезентовані маркери компаративності. Як окремі компоненти маркери компаративності можуть бути представлені словами, словосполуками, морфемами-афіксами. Морфема-маркер, на відміну від слова чи словосполучення, синтаксично несамостійна, пов'язана з коренем слова, який також виконує функцію певного структурного компонента компаративеми [24].

В другу групу науковець виділяє компаративеми без маркерів. Поряд з формально вираженими маркерами компаративних відношень в українській мові наявні конструкції, в яких за відсутності показників семантика порівняння домислюється з опорою на експліцитне, сприймається з контексту або репрезентована граматичною формою мовних одиниць. До компаративем без маркерів дослідниця відносить відмінкові форми, як показники порівняльних відношень, складні слова компаративного значення; прикметниково-іменникові сполуки метафоричного значення та синтаксичні засоби маркування компаративності [24].

Л. Прокопчук пропонує виокремлювати такі засоби реалізації компаративних відношень: лексико-граматичні, словотворчі, граматичні. Науковець зазначає, що компаративна семантика в реченнєвій структурі формально виражається за допомогою різнорівневих мовних одиниць, які в сукупності становлять розгалужену систему мовних засобів вираження категорії порівняння. Одним із таких засобів є *лексико-граматичний*. Його суть полягає в тому, що окремі дієслівні та прикметникові лексеми релятивної семантики із семою “порівняння” разом із підпорядкованими їм словами виявляють здатність виражати компаративну семантику. Статус компаративності отримують слова двох частин мови: дієслова (*здаватися, нагадувати, скидатися*) та прикметника (*схожий, подібний*) [64, с. 37]

Дослідниця зауважує, що дієслова *нагадувати*, *здаватися*, *скидатися*, що виконують функцію показника порівняльних відношень у простому реченні, можна віднести до однієї лексико-семантичної групи зі спільною семою “*бути схожим на кого -, що-небудь*”. Суттєвою особливістю цих лексем є те, що вони не можуть самостійно реалізувати семантики і тому потребують компенсації змісту іншими, залежними від них словами [72, с. 38].

Крім семантичної недостатності, їм властиве “...однозначне граматичне прогнозування заповнення, яке виявляється у тому, що слово компенсує недостатню семантику шляхом приєднання іншого у певній граматичній формі, якою найчастіше буває той чи інший відмінок залежного слова” [40, с. 31]. Компаративна частина в таких конструкціях завжди виражається керованою іменниковою словоформою у непрямому відмінку, який прогнозується дієсловом. Зокрема, дієслово *нагадувати* вимагає компенсації семантики словом-іменником у формі безприйменникового знахідного відмінка: *Невисокий, в окулярах, він нагадував сільського священика* (З газ.); *Довгеньке Масюківнине личко з чорними бровами, з рум'янцем на щоках, з великими карими очима нагадувало цвіт червоної зірки між зеленим бадиллям* (І. Нечуй-Левицький); *Голова Каті нагадує квітку кульбаби* (О. Копиленко) [64, с. 38].

Л. Прокопчук акцентує на тому, що відкрита позиція при лексемі *здаватися* заповнюється іменником у формі безприйменникового орудного: *Обсипана рожевим світлом, свіжа та гарна, Настя здавалась запашною трояндою* (М. Коцюбинський); *Здалеку застава здавалась зеленою купкою дерев* (Ю. Збанацький); *Полковник здавався юнаком з сивою головою, ніби носив перуку.* (О. Копиленко).

Своєю чергою, дієслово *скидатися* передбачає заповнення відкритої позиції словом-іменником у формі знахідного відмінка з прийменником *на*: *Іван ніс на плечах весла і скидався на рибалку* (М. Коцюбинський);

Івасик, як дві краплі води, скидався на свою матір (Д. Бедзик); *Припечений сонцем кирпатенький ніс скидався на жовту лісову грушку* (О. Донченко). У порівняльних конструкціях із дієслівними показниками, вираженими зазначеними вище дієсловами, предмет порівняння передається здебільшого іменником чи займенником у позиції підмета: *Далекі шпилі, сизоблакітні, здавалися зубцями застиглих хмар* (М. Коцюбинський); *Картинками старих дитячих книг здається далеч* (М. Рильський). У порівняльних конструкціях із дієслівними показниками позицію основи можуть посідати іменники-назви органів і частин людського тіла – *обличчя, очі, губи*, рідше – абстрактні іменники, пов'язані з діяльністю людини – *погляд, думки, ходьба*: *З обличчя Наталка скидалася на матір* (З газ.); *Очима він дуже нагадував свого батька* (З газ.). Проте склад слів у ролі основи в порівняльній конструкції семантично досить обмежений. Це дає підстави твердити, що основна функція таких порівняльних конструкцій полягає у вираженні загальної, глобальної, нерозчленованої подібності [64, с. 38].

Серед прикметників Л. Прокопчук аналізує синсемантичні прикметники *схожий, подібний*. Л. Прокопчук зазначає, що семантична структура таких прикметників містить сему порівняння, що дає їм змогу утворювати порівняльну конструкцію, виконуючи у формально-граматичній структурі простого речення подвійну синтаксичну функцію: в одних випадках – присудка аналітичної будови, в інших – означення [64, с. 39].

Компаративна частина порівняльних конструкцій зі зв'язками *схожий, подібний*, включаючись у структуру речення, збагачує його денотативний зміст, дозволяючи “дати більше інформації меншою кількістю речень” [7, с.166].

Істотною особливістю порівняльних конструкцій із показниками-ад'єктивами є те, що компаратив завжди виражається керованою іменною

словоформою. Це зумовлено граматичною природою цих показників порівняльних конструкцій. Лексеми *схожий*, *подібний* належать до слів релятивної семантики, які потребують обов'язкових поширювачів для структурно-сислової завершеності.

Зокрема, лексема *схожий* (який має спільні або подібні риси з ким-, чим-небудь, таку саму вдачу, як хтось, нагадує когось, щось – СУМ, IX, 898) – вимагає іменника у формі знахідного відмінка з прийменником *на*: *Земля схожа на голову* (В. Стус); *Ось невеличке озерце, кругле, схоже на голубе блюдечко, в зеленій облямівці* (О. Копиленко); *Виблискували проти сонця опішнянські полив'яні миски, схожі на сонця* (І. Цюпа); *Тимко схожий на матір* (Г. Тютюнник) [64, с. 40].

Своєю чергою, лексема *подібний* (який має спільні риси з ким-, чим-небудь, *схожий на когось, щось* – СУМ, VI, 745) – належить до полівалентних прикметників, що прогнозує заповнення залежної відкритої позиції різними словоформами. Його семантику реалізують такі моделі:

– *подібний* + іменник у формі родового відмінка з прийменником *до*: *Юність подібна до весни* (В. Сосюра); *Сам він був подібний до грому, загнаного в чорне підземелля* (І. Цюпа); *Монотонне шерхотіння дрібної, подібної до гречаних круп гальки все наростало й наростало* (Ю. Збанацький);

– *подібний* + іменник у формі знахідного відмінка з прийменником *на*: *Оселя подібна на села* (М. Бажан); *Без тебе я подібний на пустиню – усе мовчу, як дзвона мертва мідь* (В. Сосюра);

– *подібний* + іменник у формі давального відмінка: *Затримка смерті подібна* (Н. Рибак); *І броньовик через нього подібний утюгу* (В. Сосюра) [64, с. 40].

Л. Прокопчук зауважує, що з трьох можливих залежних позицій типовою для прикметника *подібний* є перша, тобто іменник у формі

родового відмінка з прийменником на. Крім того, науковець зазначає, що в сучасній українській мові використання давального відмінка іменника або займенника при прикметнику *подібний* вважається ненормативним.

Щодо *словотворчих засобів* вираження порівняльних відношень у порівняльних конструкціях, то реалізація компаративної семантики в простому реченні здійснюється за допомогою прислівників із порівняльним значенням, утворених за моделлю **“по + основа прикметника + ому або и”**, що виконують функцію компаративної частини порівняльної конструкції: *по-батьківському, по-весняному, по-сорочи, по-котячи, по-осінньому, по-солдатському, по-татарськи, по-злодійськи, по-жіночому, по-дорослому* та ін. Прислівники з порівняльно-уподібнювальною функцією на *-ськ-* мають дві паралельні форми. Пор.: *по-батьківському – по-батьківськи, по-українському – по-українськи, по-братерському – по-братерськи*. Більш поширеними в українській мові є порівняльні конструкції, компаративна частина яких виражена прислівником на *-ому*: *Іван Неживий з-під кошлатих брів дивився по-батьківському на веселого донського козака* (Н. Рибак); *Сергій покинув роботу, по-молодецькому скочив у сідло* (Г. Тютюнник); *Тимофій по-батьківському піклується про Андрія* (З газ.); *Нечіпай по-юнацькому хвилювався* (І. Микитенко) [64, с. 43].

Дослідник поділяє прислівникові лексеми з порівняльно-уподібнювальною функцією, залежно від лексико-семантичних ознак на три групи:

- прислівники, які утворені від прикметників, похідних від іменників – назв осіб;
- прислівники, утворені від прикметників, основу яких становлять іменники – назви тварин;
- прислівники, базою виникнення яких слугують прикметники, похідні від іменників – назв неістот.

У реченнях із прислівниками, які утворилися від прикметників, похідних від іменників – назв осіб, нерідко в основі порівняння дій лежать відмінності, пов'язані зі статевими, віковими, професійними чи родинними особливостями осіб, назви яких мотивують значення прислівникових лексем із порівняльно-уподібнювальною функцією [64, с. 44].

Л. Прокопчук зазначає, що у порівняльних конструкціях, компаративна частина яких репрезентована порівняльно-уподібнювальними прислівниками, утвореними від прикметників, що походять від іменників – назв осіб, в основі порівняння дій лежать відмінності за:

а) статтю: *Дорош йшов, підбравши по-жіночому шинель* (Г. Тютюнник); *Максим по-парубоцьки вклонився дідові, хвацько поправив чуба* (М. Стельмах);

б) віком: *По-дитячому наївні й добрі очі дідуся випромінювали якесь тепло* (З газ.); *Володимир одразу ж підбіг до свого рятівника, по-дорослому поздоровкався, запросив сісти і дістав з мисника четверту ложку* (М. Стельмах);

в) професією: *Тато по-кравецьки зміряв мене від голови до ніг* (М. Стельмах); *Галина стріляла по-снайперськи* (Ю. Збанацький); *Вже хтось когось обіслав по-професорськи й по-моряцьки* (І. Багрянний);

г) соціальним станом: *В цей час тихо, по-злодійськи, відчинилися двері* (М. Стельмах);

г) родинними зв'язками: *Генерал підійшов до Орлюка й по-батьківському обняв за плечі* (О. Донченко);

д) національністю: *В ситнягових шапках і з ситняговими шаблюками через плече, вони сидять рядочком, по-турецьки підбгавши ноги, і дивляться на хмари* (І. Багрянний) [72, с. 44].

Науковець також відзначай, що регулярними в українській мові є порівняльні конструкції з прислівниками, утвореними від прикметників, похідних від іменників – назв тварин, що спричинено загальномовним процесом метафоризації, коли дії людини уподібнюються діям тварин: *Хтось бекнув по-цапиному* (Ю. Збанацький); *Він (Дмитрик), попирхуючи по-конячому, засинає в непрогрітій ще сонцем палатці* (М. Вінграновський). А меншу регулярність виявляють порівняльні конструкції, основу яких становить зіставлення дій істот (неістот) з діями птахів: *Збоку по-качиному озвався бурчак* (М. Стельмах) [64, с. 45].

У своїй монографії «Порівняння в структурі простого речення (семантико-функціональний аспект)» Л. Прокопчук виділяє також граматичні засоби, серед яких чільне місце посідають ступені порівняння прикметників.

Дослідниця зазначає, що при передачі різного ступеня вияву ознаки у зіставлюваних об'єктах основу порівняльної конструкції можуть виражати лексеми, які вказують на подібність чи відмінність за:

– вдачею людини, її психічними якостями: *веселіший, добріший, емоційніший, лагідніший, приязніший, привітніший* та ін.: *Петро добріший за Семена; Наталка лагідніша за Оксану; Андрій був найвеселіший з-поміж хлопців; Микола найдобріший з братів; Оксана приязніша за свою сестру;*

– розумовими здібностями: *здібніший, розумніший, кмітливіший, ерудованіший, мудріший* та ін.: *Вона розумніша за нас; Варани... найрозумніші із сучасних ящірок; Андрійко кмітливіший за свого брата; Наталка найздібніша з-поміж своїх однокласників; Вона була мудріша за нас;*

– зовнішніми ознаками: *блідіший, огрядніший, кращий, стрункіший, чепурніший* та ін.: *Микола був огрядніший за свого батька; Наталка стрункіша за Марину; Найчепурніша з-поміж дівчаток була Оксана;*

– загальним визнанням: *авторитетніший, видатніший, найвідоміший, найпопулярніший* тощо: *В учителя він був одним з найкращих школярів між хлопцями – найвірнішим товаришем; “Собор” – один із найвидатніших творів О. Гончара; Дядько Самійло був найвідоміший серед односельців;*

– матеріальним статком людини: *багатіший, бідніший, заможніший, убогіший* та ін.: *Він був найбагатіший серед односельців; Остап був заможніший за Петра; Найбіднішим серед присутніх був Семен; Наталка найзаможніша серед дітей;*

– віком: *молодший, старший, доросліший* та ін.: *Вона була молодша за всіх; Андрійко старший серед односельців; Серед дівчаток Наталка була найстарша;*

– фізичними властивостями: *блискучіший, гнучкіший, рідший, цупкіший, міцніший* та ін.: *Алмаз найміцніший з мінералів; Картон цупкіший за ватман; Дуб міцніший від берези; Вербова гілка гнучкіша за дубову;*

– розміром, вагою, відстанню, формою: *ближчий, важчий, легший, вищий, глибший, рівніший* та ін.: *Срібло важче золота; Ртуть найважча серед металів;*

– кольором: *темніший, яскравіший, пістрявіший* та ін.: *Її посмішка була яскравіша від сонця; Небо стало темніше за свинець; Сьогодні небо світліше, ніж учора; Наталка стала червоніша спілих ягід вишні;*

– ознакою, що сприймається на дотик: *гарячіший, гостріший, колючіший, пекучіший, м'який* та ін.: *Її руки були холодніші льоду;*

Сьогодні вода в річці тепліша, ніж учора; Їх руки були шорсткіші тертушки;

– смаковими якостями: *смачніший, кисліший, гіркіший, солодший* та ін.: *Каша була солодша меду; Яблуко було кисліше оцту; Сон солодший меду; Вишня кисліша за черешню;*

– звуковими властивостями: *гучніший, дзвінкіший, тихіший, голосніший* та ін.: *Кришталь дзвінкіший, ніж звичайне скло; З-поміж дівчаток вона була найголосніша; Її голос був гучніший шуму морських хвиль;*

– ознаками, пов'язаними із запахом: *ароматніший, запашніший, найпахучіший* та ін.: *Матіола – найпахучіша з-поміж квітів; Бузок запашніший акації* [64, с. 46].

У порівняльних конструкціях, де основу становлять прикметники вищого ступеня порівняння, позицію образу порівняння посідають відмінкові форми іменників та займенників. У порівняльних конструкціях, основу яких становлять прикметники найвищого ступеня, компаративна частина завжди одночленна і виражена іменниками чи займенниками у формі родового відмінка з прийменниками *з(із), серед* та *з-поміж*. Уживання прийменників залежить від лексичних значень іменників, що виступають у позиції предмета й образу порівняння. Якщо їхні значення співвідносні як видове й родове поняття, то образ порівняння виражається здебільшого формою родового відмінка з прийменником *з (із)*: *Лілії – найароматніші з квітів* (З журн.); *Красношапка був найнеспокійніший з усіх пташок* (О. Копиленко); *Київ найпрекрасніший з усіх міст України* (І. Цюпа) [64, с. 48].

Реалізація компаративної семантики у простому реченні, на думку Л. Прокопчук, відбувається завдяки прислівникам вищого ступеня порівняння, які, своєю чергою, утворюють компонент порівняльної

конструкції лише в поєднанні з дієслівною лексемою, яку вони конкретизують, увиразнюють.

У порівняльних конструкціях прислівники вищого та найвищого ступенів порівняння поєднуються тільки з дієсловами таких лексико-семантичних груп:

– руху, переміщення в просторі: *іти, їхати, бігти, плентатись, плавати, літати, мчати* тощо: *Він пролетів швидше кулі; Наталка йшла повільніше черепахи;*

– конкретної дії: *кидати, знімати, розкривати, підіймати, розбивати, згинати, писати* та ін.: *Андрійко кидав гранату далше всіх; Оксана писала краще, ніж Оленка;*

– звучання: *говорити, кричати, шелестіти, дзвеніти, гудіти, скавучати, голосити, співати* тощо: *Наталка говорила тихіше всіх; Його голос пролунав гучніше грому;*

– ставлення до об'єкта: *любити, шанувати, цінувати, ненавидіти, оберегати* та ін.: *Дідусі та бабусі люблять онуків дужче, ніж своїх дітей; Вона його ненавиділа дужче всіх;*

– стану: *дивуватися, журитися, терпіти, сяяти, мигтіти, вилискувати, сумувати* тощо: *Ця зірка сяяла сильніше від усіх інших зірок; Мати сумувала довше, ніж батько [64, с. 48].*

У порівняльних конструкціях зі ступеньованими прикметниками якісна ознака одного предмета порівнюється з такою ж ознакою іншого предмета з метою встановлення більшої чи меншої міри її вияву. А у порівняльних конструкціях зі ступеньованими прислівниками має місце вказівка на різний ступінь вияву тієї ж самої ознаки, притаманної обом зіставляваним предметам. На відміну від прикметників, прислівники найвищого ступеня порівняння не можуть утворювати порівняльну конструкцію, структура

якої передбачає наявність необхідного мінімуму компонентів. Оскільки перевага вияву ознаки є абсолютною, зникає потреба називати інших носіїв цієї ознаки.

Орудний відмінок також виступає одним із засобів вираження категорії порівняння. Граматика визначає орудний відмінок як форму, що має широку систему значень, серед яких особливо виділяється його найновіший різновид – орудний порівняння. У сучасному мовознавстві конструкції з орудним порівнянням стали об'єктом спеціального дослідження [57].

Поділяючи думки сучасних учених (М. Плющ, М. Черемісіна, Л. Прокопчук) щодо виділення орудного порівняння в окремий функціональний різновид орудного відмінка, ми розглядаємо його як такий, що генетично пов'язаний із орудним перетворенням і семантично зближується з орудним способом дії.

Л. Прокопчук зауважує, оскільки орудний порівняння виник на основі орудного перетворення, то група слів, здатних виступати у формі орудного порівняння, була семантично обмеженою. Орудний порівняння утворювався від іменників із певним лексичним значенням. Здебільшого, в утворенні орудного порівняння беруть участь такі групи слів: назви птахів, назви рослин, назви конкретних предметів, назви комах, назви міфологічних істот.

Уживання орудного порівняння досить обмежене. Орудний порівняння використовується здебільшого при дієсловах, що виражають:

– рух, переміщення в просторі: *І ніч **пливла** безшумним пароплавом по звечорілих водах тишини* (Є. Маланюк); *Навіть не обтрусивши з рясц бильця соломи, отець Миколай велетенською темносиньою крашанкою завзято **котиться** до хати* (М. Стельмах);

– видозміну, перетворення: *У великій руці гадюкою звивався і відскакував назад ремінний нагай* (М. Стельмах);

– стан: *За конюшиною білою повинню **стояли** гречки* (М. Стельмах); *І опалом **сіяє** небо з краю в край* (В. Сосюра);

– звучання: *Аркан свистить, **сичить** змією* (М. Стельмах); *В небі кречетом місяць **кликче...*** (М. Бажан).

Порівняльні конструкції з орудним порівняння придієслівним завжди мають тричленну структуру: предмет порівняння, образ порівняння, основа порівняння. Зокрема, у реченні *Корабель злетів чайкою* (А. Шиян) наявні такі компоненти порівняльної конструкції: предмет порівняння – *корабель*; образ порівняння – *чайкою* і основа порівняння – *злетів* [64, с. 51].

Особливе місце серед граматичних засобів вираження категорії порівняння посідають сполучники. Функцію показника порівняння виконують порівняльні сполучники *що, як, мов, немов, мовби, немовби, наче, неначе, ніби* та ін.

Л. Прокопчук зазначає, що серед сполучникових порівняльних конструкцій чільне місце посідають конструкції зі сполучником *як*, що характеризуються неоднорідністю структурних та функціональних властивостей. У простому реченні порівняльні конструкції зі сполучником *як* можуть:

1) входити в речення як складники його формально-граматичної структури: *Ти – як птиця на рідному вітті* (А. Малишко); *Небо – як скошений луг* (С. Васильченко);

2) ускладнювати формально-граматичну структуру речення: *А кулі літали, як трутні, тонко співаючи погребні пісні* (Ю. Яновський); *Додому Наталя влетіла, як буря* (Ю. Збанацький) [64, с. 52].

Частотність вживання сполучника *як* дуже висока. У дослідженні Олени Марчук «Порівняльні конструкції зі сполучником «як» у мові Михайла Коцюбинського» навіть прорахована кількість вживання цього сполучника. Науковець зазначає, що «сполучникових конструкцій серед порівнянь, зафіксованих у художніх творах М. Коцюбинського, виявлено 2780, тобто 74,8% всіх порівняльних конструкцій письменника. При цьому сполучники, що очолюють об'єктну частину компаративної конструкції, істотно розрізняються своєю вживаністю. Якщо сполучник **як**, що єдиний виконує власне порівняльну функцію, ужитий у М. Коцюбинського 1411 разів (це більше половини всіх сполучникових порівнянь), то сполучник **що** – тільки два рази, а сполучник **мовби** – ще менше: один раз [51, с. 48].

Л. Прокопчук у статті «Сполучники ірреальної модальності як засіб утворення порівняльної конструкції» вказує, що для вираження невірогідного порівняння в українській мові використовуються сполучники ірреальної модальності *мов, немов, наче, ніби, мовби, немовби, начебто, нібито*. Такі порівняльні конструкції із сполучниками ірреальної модальності, що входять до складу речення як його головний компонент, є досить-таки регулярними. Компаративна частина в них, здебільшого, виражається поєднанням будь-якого сполучника ірреальної модальності з іменником у формі називного відмінка: *Ще зоряна ніч **наче пісня** була* (В. Сосюра). Такі конструкції мають трикомпонентну структуру: предмет порівняння, образ порівняння та показник порівняння. Відсутність лексично вираженої основи порівняння компенсується всією порівняльною конструкцією [67, с. 101].

Що стосується іменної частини, то науковець стверджує, що вона може бути розгорнута узгодженими та неузгодженими означеннями, які забезпечать конкретизацію порівнянь: *Ти – **наче яблуко** рум'яне, але всередині пусте* (В. Сосюра).

Дослідник зауважує, що меншу регулярність виявляють порівняльні конструкції із сполучником ірреальної модальності, компаративну частину яких становлять іменники непрямих відмінків. До складу компаративної частини можуть входити також і прикметники, і дієприкметники у формі називного й орудного відмінків із дієслівним зв'язками *бути, стати*: *Таємничий лист був ніби зачарованим* (О. Донченко). Також нерідко компаративна частина може бути виражена синтаксичним сполученням слів: *Мов крапля крові, горить зоря* (М. Бажан). Сполучники ірреальної модальності в порівняльних конструкціях можуть поєднувати субстантивовані прикметники та дієприкметники, узагальнюючи ознаку, яка лежить в основі порівняння: *Бензовоз, мов скажений вилетів на Видуб* (М. Зарудний).

Порівняльні конструкції з ірреальними сполучниками є досить-таки регулярними. Конструктивні властивості таких сполучників зумовлюють утворення конструкцій, що входять до складу речення як його головний компонент або ж ускладнюють формально-граматичну структуру речення [67, с. 103].

Найповнішу, на нашу думку, класифікацію засобів вираження порівняльної семантики надає Л. Прокопчук.

Отже, можна зробити висновок, що у мовних засобах вираження порівняльної семантики відображається специфіка розумового відтворення категорії порівняння, а також особливості української мови у відборі та використанні цих засобів. Залежно від їхньої належності до певного мовного рівня виокремлюють три засоби реалізації компаративних відношень: лексико-граматичні, словотворчі та граматичні, які формують ієрархізовану систему, роль домінанти у якій належить граматичним одиницям.

1.3. Порівняння та метафора

Уподібнення двох об'єктів або їхніх ознак традиційно вважається головним методом пізнання людиною навколишнього світу. Метою та кінцевим результатом цього процесу є пізнання властивостей предметів та явищ, що нас оточують, та адекватне розуміння відносин між об'єктами реального світу. Операція порівняння в такому розумінні становить основу всякого пізнання. Будучи втіленим в мові, цей процес отримує певну матеріальну оболонку – мовні явища, котрі своїм значенням репрезентують результат розумового порівняння. До таких явищ належать мовні порівняння та метафори [35, с. 440].

Лінгвісти неодноразово звертались у своїх дослідженнях до вивчення лінгвістичної природи порівняння, але деякі важливі аспекти вивчення цього стилістичного засобу залишаються поза увагою дослідників. До цих аспектів належать, зокрема, взаємозв'язок і взаємодія порівнянь з іншими образними засобами мови, їхня роль в образній інтеграції тексту як єдиного цілого [55]. Традиційно вважають, що порівняння – первинне явище, метафора – вторинне. О. Веселовський, І. Лисков, Ш. Баллі припускають, що метафора виникла в період повної залежності людини від природи, коли первісна людина уподібнювала навколишнє середовище собі та своїм вчинкам. Метафора притаманна анімістичному складові мислення, за якого ототожнюються несхожі між собою предмети. Порівняння – наслідок розподілу предметів за різними категоріями, а, отже, й свідчення того, що воно виникло після метафори. “В епоху анімістичного мислення людина природу пізнає через саму себе, а з падінням цього ладу, чи, точніше, з послабленням його, вона саму себе пізнає через природу” [50].

Теорія первинності метафори щодо порівняння знаходить відображення як і в наукових розвідках О. Потебні, Ш. Баллі, так і в працях сучасних дослідників. З'ясування суті порівняння пов'язане з проблемою його взаємодії з метафорою. Деякі лінгвісти зазначають, що “механізм образного порівняння не дуже відрізняється від семантичного

механізму метафори: і там, і тут на тему перенесено ознаки образу, які здатні її охарактеризувати” [30, с. 146]. Аристотель ототожнював порівняння і метафору, уважав, “що всі вдало вжиті метафори будуть одночасно і порівняннями, а порівняння (навпаки, будуть) метафорами, якщо відсутнє слово «порівняння» («як») [50].

Компаративна семантика постає вирішальною категоріальною ознакою, на підставі якої ці різнорівневі мовні явища поєднуються до категорії компаративності. Теоретично до складників цієї категорії можна відносити як порівняння, так і метафори, залишаючи поза увагою їх відмінності, адже в основі цих мовних явищ лежить здатність людського розуму зіставляти предмети, явища, або їх ознаки та залежно від результатів цього зіставлення робити висновки про їх тотожність, схожість або відмінність [35, с. 441].

Подібність семантичних процесів, покладених в основу порівняння і метафори, підтверджує й те, що порівняльні конструкції та зіставні з ними метафори функціонують синхронно і мають відображення в одній словниковій статті. Наприклад: *теля*. У порівнянні: *як теля на нові ворота* – з повним нерозумінням. Метафора: *теля – про молоду, недосвічену людину* [50].

Багато лінгвістів ототожнюють поняття «порівняння» та «метафора». А. Вежбицька характеризує порівняння та метафору як "родину мовних явищ" [14], члени якої пов'язані між собою, як це і належить родичам, спільними, схожими ознаками, які в той же час відрізняються один від одного певними індивідуальними рисами.

Ототожнення порівняльних конструкцій з метафоричними простежуємо в ранніх дослідженнях М. Черемисіної. Вона вважає, що порівняння можуть бути аналітичними, двочленними за наявності двох явищ, предметів і одночленними, синтетичними, коли перший компонент порівняння не названо, та його можна поновити з контексту.

Основною ознакою порівняння М. Черемисіна вважає не двочленність, а особливе компаративне значення другого компонента порівняння, яке відрізняється і від прямого, і від переносного значення; воно не спрямоване на реальний предмет (на відміну від прямого); не відбувається підміна одного предмета іншим (на відміну від переносного). За компаративного значення відсутня пряма номінація, другий компонент компаративної конструкції викликає живе уявлення про предмет чи явище, загальне втілюється в одиничному [83].

У працях 1970-х років М. Черемисіна виразно розмежовує порівняння і метафору. Метафора – це семантична функція мовного знака, його переносне вживання; матеріальним носієм метафори є слово, що реалізується в контексті. Порівняння варто сприймати як конструкцію, тому що порівняльний зміст притаманний не слову чи словосполученню, а цілій конструкції: “...метафора – це значення (функція) СЛОВА, а порівняння – це значення (функція) РЕЧЕННЯ” [82, с. 22].

Л. Кравець у своїх наукових розвідках зазначає, що порівняння стоїть найближче до метафори, а призначенням порівняння є збагачувати зміст певного слова чи вислову [48]. На взаємозв'язок метафори й порівняння вказує такий стилістичний прийом, як метафора-порівняння. В. Григор'єв вважає, що порівняння й порівняння-метафори мають як спільні, так і відмінні ознаки. Від звичайних порівнянь порівняння-метафори відрізняються семантичною двоплановістю одного з компонентів, синтаксичною незалежністю компонента, який у звичайному порівнянні виконує функцію образу, а також некатегоричністю зіставлення денотатів, “на тлі якого порівняння з сполучником “як” можуть виглядати значно прямолінійнішими, у всякому випадку – менш гнучкими” [23, с. 216].

Можемо зробити висновок, що майже всі лінгвісти згодні, що дані мовні явища ґрунтуються на зіставленні двох предметів, які мають – реально або гіпотетично – щось спільне між собою. Ми також

притримуємося думки Л. М'яснянкіної, що порівняння та метафора мають спільну мовну природу, не зважаючи на те, що проблема диференційних ознак цих явищ залишається в центрі лінгвістичних дискусій.

Висновки до розділу 1

У вивченні природи самого явища порівняння, як і його лінгвістичного статусу, є надзвичайно багато суперечностей, що зумовлено об'єктивною складністю цього мовного явища. Щоб визначити лінгвістичну сутність порівняння, варто розглядати це мовне явище різноаспектно. У своєму дослідженні за основу беремо погляди Л. Прокопчук і визначаємо порівняння як різновид категорії модальності, суть якої полягає в тому, що відношення висловленого до дійсності виражається не прямо, а опосередковано – через його подібність до іншого, яке має бути обов'язково типовим та загальновідомим. Порівняльна конструкція становить взаємопов'язаний комплекс трьох складників: 1) предмет порівняння, 2) образ порівняння, 3) основа порівняння.

При розгляді категорії порівняння слід звернути особливу увагу на засоби вираження порівняльної семантики. Умовних засобах вираження порівняльної семантики відображається специфіка розумового відтворення категорії порівняння, а також особливості української мови у відборі та використанні цих засобів. Залежно від їхньої належності до певного мовного рівня виокремлюють три засоби реалізації компаративних відношень: лексико-граматичні, словотворчі та граматичні, які формують ієрархізовану систему, роль домінанти у якій належить граматичним одиницям.

Цікавим є питання взаємозв'язку і взаємодії порівняння з іншими образними засобами мови, зокрема, з метафорою. Серед лінгвістів проблема диференційних ознак цих явищ залишається в центрі дискусій,

адже багато науковців у своїх дослідженнях ототожнюють поняття «порівняння» та «метафора», а інші, навпаки, розмежовують. Ми притримуємося думки Л. М'яснянкіної, що порівняння та метафора мають спільну мовну природу, дані мовні явища ґрунтуються на зіставленні двох предметів, які мають – реально або гіпотетично – щось спільне між собою.

РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИКА ТА АСОЦІАТИВНА ПРИРОДА КОМПОНЕНТІВ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ М. СТЕЛЬМАХА

2.1. Семантичні параметри образу порівняння в прозі М. Стельмаха

Глибока метафоричність змісту, ліризм та емоційність, барвиста, напоєна фольклорними джерелами мова – характерна ознака усієї прозової творчості Михайла Стельмаха. Уся творчість М. Стельмаха – з глибини народних традицій. Звідси і суть морально-естетичної позиції автора, і підмурівок образної системи, і життєдаєне джерело пластичної і живописної мови. Сучасне осмислення найкращих зразків фольклору і водночас збереження чистоти фольклорного джерела – цей шлях обрав для себе Михайло Панасович Стельмах.

Чорно-білою конфронтацією пронизані традиційні художні засоби від епітета, де вона найбільш яскраво виражена, до порівняння, у якому надійно прихована. Майстерність М. Стельмаха полягає в тому, що він,

користуючись традиційними образами і прийомами, залишає читачеві можливість доповнити власними асоціаціями – зоровими, слуховими – змальовані картини [45].

Структурно порівняльна конструкція базується на взаємодії між семантичними складниками її компонентів, серед яких мова йде про предмет, образ та основу [64, с. 31].

Аналізуючи семантику порівняльної конструкції, варто ураховувати семантику всіх її компонентів, що може бути більшою чи меншою мірою узагальненою. Реченнєві структури, що мають порівняльні конструкції, конкретизують узагальнену семантику порівняльних конструкцій у мовленні. Діставши реалізацію в мовленні, компаративна семантика має своєю базою лексичне значення, притаманне конкретним словоформам у позиціях, пов'язаних із позитивом, компаративом та основою порівняльної конструкції. Відтак, залучаючи до аналізу типізоване частиномовне відтворення порівняльної конструкції, під час його класифікації варто здійснювати виділення мікрогруп лексем у межах їхнього частиномовного класу. Наприклад, предметом та образом у позиціях позитива й компаратива порівняльної конструкції здійснюється типізація іменних лексем, а основа порівняння представлена дієслівними, прикметниковими та прислівниковими одиницями. Відтак, підґрунтям для субкласифікації компонентів порівняльної конструкції за їхніми семантичними ознаками є саме семантичні характеристики слів цих частин мови [64, с. 25].

Семантика такого художнього засобу, як порівняння, є досить прозорою: він вказує на ознаку навіть випадкову, але ознаку схожості. У фольклорі є низка постійних порівнянь, які стали основою прислів'їв, приказок, фразеологізмів, і М. Стельмах активно включає їх у свої романи, повісті. *Згадаймо очі дівочі, темні, як нічка, ясні, як день; ясен місяцю, як млиновеє коло; Вік наш – як година; Кому – як мара, йому – як зоря; Щастя – як пташка; Дівчина – як тінь: ти за нею, вона від тебе, ти від*

неї, вона за тобою... Як бачимо, пов'язуються різнопланові поняття, несхожі – і це дає яскравий образний і несподіваний ефект.

Крім того, свою роль виконує сполучуваність, контекстуальне значення порівняння. У творах письменника порівняння виступає як додатковий засіб психологічної характеристики персонажів. Придивімося пильніше до порівняння, що часто трапляється на сторінках романів «Велика рідня», «Правда і кривда», «Чотири броди», повісті «Щедрий вечір». Це одне з поширених фольклорних порівнянь – як *тінь*.

У народній творчості та в усному живому спілкуванні воно вживається найчастіше, коли треба передати поняття таємничості або негативної характеристики чогось або когось. Але цим не обмежується семантика цього порівняння в письменника, пор.: *тінь* як персоніфікований образ і *тінь* як темний відбиток, слід від предметів; можна навести *тінь* на будь-кого (наговорити), а самому залишитись у тіні (не привертаючи уваги) [45].

Незвичною постає ось така колористична палітра: *тінь*, виявляється, може бути блідою, блакитною, синьою і ще, ще... Узнявши за основу загальнономовне значення порівняння, кожен автор привносить, залежно від власного світогляду, своє сприйняття тих чи інших явищ, додаючи своє індивідуальне забарвлення для класичної гами. От і у М. Стельмаха помічаємо глибшу і багатшу асоціативну наповненість порівняння як *тінь*.

Індивідуальне порівняння, його конкретно-чуттєвий зміст, що розкривається у творі, – це ніби сходишки в глибину письменницького задуму, які допомагають розумінню художнього твору. Двома головними функціями порівняння є виражальна та зображальна.

Традиційне порівняння як *тінь* досить послідовно виконує ці функції у творах М. Стельмаха. Але коли розглянути не лише окреме значення кожного порівняння, а саме внутрішньо-змістову структуру відрізка тексту, тобто сполучуваність порівняння як *тінь* з іншими словами, виявиться оригінальність індивідуального стилю митця. Він користується

синкретизмом порівняння: фольклор, як відомо, найдовше зберігає синкретичність, – об'єднанням ознак, їхньою нерозчленованістю [64, с. 83].

Частіше мотив тіні в текстах М. Стельмаха поєднується з семою «рухатися, пересуватися, йти». Народжуються неординарні за своєю семантикою зразки авторського стилю, де на дактильність, своєрідне фізичне відчуття накладається виражальна функція: *Гнат, затаївши злість, більше почав ходити коло землі і волів, а за ним, наче тінь, тягнулась його небагатослівна, розсудлива дружина, яка, не знати за що, любила свого чоловіка* (1, с. 32); *Фурман, мовчки, мов тінь, зразу ж вискакує з санок, для чогось перегинається, дріботить по шляху* (там же); *...вибігла лісова кізочка. Побачивши незнайомого, вона, мов тінь, майнула і зникла в оборі* (3, с. 44).

Порівняння як тінь у М. Стельмаха схоже на дерево: коріння таких його традиційних значень, як «рухомість», «тиша», «таємничість», у фольклорному ґрунті, а над ними — розгалуження додаткових, власне письменницьких асоціацій. Семантика рухомості тіні в контексті не однозначна: *...він посилає вперед кулеметне відділення Черевика... Ідуть мовчки, без слова, мов тіні. Копита коней, перев'язані ганчір'ям, м'яко підминають землю* (1, с. 419). Тінь виступає тут як ознака мовчазності й має присмак смутку, болю за втраченим життям, смертю рідних. Чи, скажімо, інша асоціація: *зіщулилась Євмениха і темними віями прикрила свою скорботу. Дід Євмен натягнув шапку на вуха і попрямував додому. За ним тихо, наче похнюплена тінь, побрела Євмениха* (3, с. 64). Саме так зображено матір, почорнілу, темну тінь від людини, яка втратила єдиного сина на війні.

Близька до старої Євменихи своїми почуттями ще одна жінка, теж мати синів-партизанів з роману «Чотири броди»: *Лаврін починає витягати затоплену ключку... Розхлюпуючи воду, він прямує до хати, а за ним, наче*

тінь, іде Олена (4, с. 116) – аж безплотна у важкому чеканні і вічному страху, згорьована мати.

Тема людини на війні – не з легких і не з веселих, тому-то порівняння наповнені непротими, складними асоціаціями. На перший погляд, звичне значення порівняння **мов тінь** – «тиша, беззвучність». Саме така семантика розкривається в наведеному на початку уривку: *...сова м'яко, як тінь, зашелестить оксамитними крилами* (1, с. 239). Або ще такий приклад: *Нелегко тобі, воїне, у цих лісах... Михайло беззвучно, як тінь, виходив з хати, забирався в густилісся, прислухаючись до кожного звуку* (1, с. 865). Отож, тиша не така вже й «тиха», беззвучна, як видається.

Досі йшлося про позитивний оцінний зміст порівняння, що виявляється і в таких контекстах: *Дмитро тепер іще ближчим ставав їй, неначе тінь, ходив за нею. Чи працювала, чи лягала на відпочинок – неодмінно чула його біля себе* (1, с. 68). *І знову надвечірній ліс, і тіні дерев на коліях, і партизани біля залізничного полотна, що ворухнуться, мов тіні* (4, с. 32). Тим часом згадане порівняння більш пристосоване для створення негативного враження. Саме тут у М. Стельмаха виникає розмаїття варіацій – *тінь* як символ не просто темноти, а й мороку, темряви, чогось поганого й нікчемного, жалюгідного в людині, напр.: *На це «чир-хик» тихенько-тихенько, наче тінь, увійшов дядько Сергій, який мав темне переспіле волосся, темні важкі очі, темну душу і срібний янгольський голос...* (3, с. 73).

Неоднозначним можна було б назвати ставлення автора до Мирона Снігурського – героя роману «Дума про тебе». З одного боку, – повертається на Україну з фашистськими військами колишній запеклий націоналіст, з другого – повертається людина, що усвідомлює власну приреченість, безнадійність справи всього свого життя. Отак таємничість, загадковість – третє традиційне значення – набуває холодного відтінку похмурої невідомості, трагічної безвиході. *Вона ніколи не чула страшних слів од Мирона. Де він зачерпнув їх у свою колись м'яку душу і які страшні*

ковші спустошували її? — Я скоро прийду до тебе... — І зник за житами, **неначе тінь** (2, с. 52). А ось не зовсім звичне для характеристики дівчини використання негативного забарвлення слова тінь: *Іноді буває дівчина і скромна, і роботяща, і красива, однак, **мов тінь**, таїться в ній якась нарочитість, прихована закоханість у себе чи ще щось інше* (1, с. 873).

Контексти, у яких письменник використовує порівняння як *тінь*, різноманітні, але всі вони пройняті оригінальним світосприйманням М. Стельмаха.

Пошук семантичних типів компонентів у відповідних позиціях компаративної конструкції постає плідним через те, що в позиціях позитива та компаратива порівняльної конструкції лексеми є об'єктивно обмеженими в частиномовному аспекті. Варто звернути увагу на те, що вираження двох компонентів порівняльної конструкції (предмета й образу) відбувається переважно за допомогою іменників (хоча в ролі предмета порівняння припустимим є й уживання займенників).

Класифікацію лексеми в позиціях позитива та компаратива порівняльної конструкції забезпечує принцип інваріантно-варіативного розподілу лексем, що передбачає виділення їхніх інтегруючих властивостей (параметрів). Витримуючи „закони“ такої класифікації, виділяємо такі основні категорійні семи, істотні й спільні для об'єднання слів у позиціях позитива й компаратива порівняльної конструкції: особа, тварина, реалія (неістота), речовина, абстрактність.

Категорійна сема „особа“ об'єднує лексеми на позначення назв осіб за статтю, віком, соціальним станом, професією, національною належністю тощо: *чоловік, жінка, дитина, учитель, циган* і т.д. Категорійна сема „тварина“ властива лексемам на позначення назв звірів, птахів, комах, плазунів тощо: *лев, тигр, орел, голуб, оса, шершень, вуж, гадюка* і т.д. Категорійною семою „реалія“ об'єднані лексеми, що позначають назви чітко окреслених предметів, часові та просторові назви, назви атмосферних явищ тощо: *м'яч, літак, година, сніг, дощ, вітер* і т.д.

Категорійна сема „речовина“ ідентифікує слова, що називають однорідну за складом речовину, а саме: назви матеріалів, рослин, злаків і трав, рідин, тканин, продуктів харчування, металів: *глина, пісок, віск, тополя, верба, жито, льон, вода, шовк, оксамит, мед, цукор, ртуть, залізо* тощо. Категорійна сема „абстрактність“ об’єднує лексеми на позначення властивостей і ознак, дій і процесів, відчуттів і психічного стану, наукових понять: *доброта, мудрість, горіння, любов, сум, біль, вічність* тощо [64, с. 83].

Шляхом виділення таких іменникових семантичних груп відбувається відтворення відповідного шабля узагальнення їх за ознаками семантико-граматичного спрямування. Утворення таких типізованих класів іменникової лексики базується на диференційних категорійних семах: особа, предмет, речовина, абстрактність.

Очевидно, що типізовані класи іменників утворюються значно ширше за власними ознаками. Відповідно, за умови, коли виявляються інші властивості, що становлять інтегративні параметри, можливе утворення й інших семантико-граматичних чи лексико-семантичних груп. Такі семи є загальними, хоча й відчутно важливими, вони полегшують можливість опису узагальненої семантики порівняльних конструкцій.

Зокрема, говорячи про сему „особа“, необхідно відзначити такі семантичні варіанти лексем у позиціях позитива чи компаратива, що вона в собі об’єднує:

а) власні імена людей: *Мов зачарований, забуваючи про все, припав Дмитро* зі своїми бійцями до радіоприймача, вбираючи в кожну клітину неповторний голос Великої землі (1, с. 903); *Коли Горпина засвітила лампу, Карпо*, мов сова, примружив очі й одвернувся від світла (1, с. 840);

б) назви осіб за віком: *Я хотів у взвод штабної охорони. Простіть... – натягнувся хлопець*, мов струна, і димчасті очі заблищали м’яким одливом (1, с. 506); *У невеликий двоколісний візок упрягся літній чорнобородий селянин, позаду йшла жінка, підпихаючи руками цю немудру*

споруду, а у виплетеній з лози люльці, тісно притулившись одне до одного, немов пташенята у гнізді, сиділо тройко, одно в одно чорнявеньких **дітей** (1, с. 843);

в) назви осіб за соціальним станом: *То втішалася вами, як самим сонцем, а тепер підтинає життя проклятий **фашист**, підтинає, мов сокира дерево* (1, с. 567);

г) назви осіб за національною приналежністю:

*Я, неначе **циган**, дві зими за одне літо віддав би, — затупотів важкими чобітьми дід Хмара* (1, с. 948).

Основою семантичної характеристики основи порівняльної конструкції також є семантична типізація лексем, що постають елементами цього компонента. Мова йде про дієслова та прикметники. При цьому важливим також є врахування структурно та семантично облігаторних членів, що перебувають у залежності від ядерних елементів основи. Зокрема, «зручність» при семантичній класифікації була продемонстрована експліцитними основами порівняльних конструкцій, що виражені за допомогою дієслів та прикметників.

Дієслівні основи порівняльних конструкцій типізовані за показниками традиційно узвичаєних лексико-семантичних груп: руху, перетворення, конкретної дії, звучання, стану, ставлення до об'єкта. Ураховуючи регулярне вживання дієслів саме в складі порівняльних конструкцій, варто акцентувати увагу на окремому виділенні таких лексико-семантичних груп дієслів: локальної характеристики (простягатися), оптичного сприймання кольорової кваліфікації (чорніти), оптичного сприймання некольорової кваліфікації (мерехтіти).

При побудові семантичної характеристики дієслівних основ порівняльних конструкцій варто враховувати семантику, яку має прислівниковий поширювач ядерного дієслівного елемента, що утворює цей компонент порівняльної конструкції: *Наче живі, чудно відскакували осторонь хати, клуні; сильний вітер гостро вривався в лице* (1, с. 63).

У цьому реченні приприслівниковим поширювачем ядерного елемента основи порівняльної конструкції із залежним обов'язковим членом «чудно відскакували», є слово *осторонь*. Ядерний елемент висловлює основну ознаку, а приприслівниковий поширювач робить цю інформацію більш об'ємною, уточнює її.

Дослідження прикметникової основи порівняльних конструкцій ґрунтується на сукупності таких типових сем: колір, параметричні ознаки, темпоральні характеристики. Такі семи виступають об'єднавчими параметрами для відповідних класифікацій, що конкретизуються з урахуванням лексичної семантики прикметникових груп лексем.

Зокрема, при об'єднанні за семою «параметричні характеристики» прикметникових лексем у позиції основи порівняльної конструкції можлива їх класифікація за такими семами:

- довжина:

*Він іще щось хотів сказати, навіть посміхнувся, наперед смакуючи, яке враження справляють його слова, але підійшов **довгий**, як мотузок, Созоненко і повів Карпа з гулянки (1, с. 60);*

- висота:

*І аж здивується іноді, коли в світлицю ввійде **високий** ставний парубок, такий же русявий і горбоносий, як Тимофій, одним помахом плеча скине наопашки одягнену свитку й стане коло матері (1, с. 43);*

- форма:

*Тепер на **округлому**, як гніздо, виступі берега яскравіше, голубим пароплавом, впливла електростанція, піднімаючи вгору п'ятикутну зорю і ранкову зірницю (1, с. 370).*

Особливо треба звернути увагу на цю закономірність під час роботи із так званими «прихованими» компонентами, які самі по собі семантично спричиняють утворення порівняльної конструкції загалом: *І він зникає в кущах – мов дубок (1, с. 13).*

Залучене до аналізу порівняння базується на спільності, що її виявляють «приховані семи», що в експлікованому вигляді уможливають наявні в мові прикметникові слова, які під час своєї кореляції сприяють увиразненню семантики образу порівняльної конструкції. Так, можна сказати, що боєць, якого автор порівнює із дубком, є кремезним, сильним, міцним хлопцем, проте всі ці характеристики стискаються у межах одного скороченого флористичного порівняння.

Вивчення семантичних особливостей компонентів порівняльної конструкції у їх виокремленому вигляді, звичайно, уможливує виявлення узагальнених семантичних типів цих компонентів. У кожному конкретному випадку лексична своєрідність компонента в межах виділених груп може великою мірою позначатися на семантиці конструкції загалом. Це впливає на можливість (неможливість) прогнозування чи співвідношення семантичних типів обох компонентів у структурі порівняльної конструкції, а також на теоретично необмежене варіювання семантичних типів, мікротипів, як і окремо взятих слів, особливо в їх переносних значеннях, у тій чи тій позиції порівняльної конструкції [64, с. 31].

Порівняльні конструкції зазвичай мають у ролі головного компонента, визначального для формування конструкції з відношеннями порівняння, предмет порівняння. Проте, варто зауважити, що називати цей компонент справді провідним можливо, лише враховуючи аспект побудови такої конструкції. Так відбувається тому, що для предмета порівняння у формально-граматичній реченнєвій структурі характерною є позиція члена, відповідального за підпорядкування, тоді як образом реалізується або присудкова, або позиція залежного компонента причленної залежності.

Якщо розглядати семантичну структуру порівняльної конструкції в семантичному ж аспекті, то непершорядність предмета порівняння відносно образу може бути пояснена утворенням під час координації спільних тем, що об'єднують обидва ці компоненти. Відтак сутність

семантичних ознак предмета порівняння залежить від семантики частиномовного виявлення цього компонента в структурі конструкції порівняння.

Ураховуючи типізованість частиномовного відтворення компонентів конструкції порівняння в простому реченні, варто зауважити, що для здійснення вірогідної класифікації треба, насамперед, виділити лексемні мікрогрупи, спираючись на їхню частиномовну ознаку. Наприклад, для вираження предмета й образу в позиціях позитива й компаратива використовуються іменні лексеми, а порівняння, своєю чергою, ґрунтуються на дієслівних, прикметникових та прислівникових словах. Відтак за основу класифікації компонентів порівняльної конструкції за їхніми семантичними ознаками взято семантичні характеристики слів або частин мови [64, с. 38].

За тим, яким чином виявлено основні семи, що притаманні лексемам, ужитим у позиції позитива й обраним у ролі предмета порівняльної конструкції, можливе виділення таких лексико-семантичних варіантів предметів у позиції позитива порівняльної конструкції:

- власні назви осіб: *Гараж! Олексієнко слухає! – загаркавив, заклекотів голос шофера секретаря райпарткому, і Дмитро зрадив, неначе маля* (1, с. 403); *Як старець, прийшов і, як старець, поплентався Семен Магазаник у свої ліси* (1, с. 91);

- назви осіб: *І доти вони всюди були разом, поки не зустріли в горах біля потічка одну дівчину, красну, мов світанкова зоря* (3, 161); *Поміж соняшників, що золотими решетами пересівали сонце, стояла спокійна, як саме літо, молодиця* (4, с. 142).

- назви частин людського тіла: *Плескاته й округле, неначе місяць, обличчя комірника аж світилося радістю, і Василенко кривився злобливою усмішкою* (1, с. 535); *А личко – мов калина з молоком* (4, с. 366);

- назви рослин та тварин: *А в татарському броді глухо бухикають весла: похилі, неначе давнина, діди ледь-ледь снують на човнах-*

душогубках, і не знати, що вони виловлюють – рибу чи далеку минувшину, бо тут, над берегом, і **соняшники** немов щити, бо тут, над водою, і **комар** дзвенить, як ординська стріла... (4, с. 5);

- назви явищ природи: *Про що ви говорите? – не розуміючи, підвів брови вгору, а блискавиця поміж хмарами, мов коса затріпотіла в стеблі* (1, с. 157);

- назви предметів ужитку, господарських речей: *За татарським бродом із сивого жита, з червоного маку народжується місяць, і коло козацької могили, як повір'я, висікається старий вітряк* (4, с. 5);

- назви природного ландшафту: *З долини, неначе з dna, почало підніматися, напливати село, навпіл поділене рікою* (1, с. 406);

- власні назви: *Звідси перед ним розкидається, неначе казка, усе Забужжя* (1, с. 407);

- назви абстрактних понять (почуттів, психічного стану): *Важка, мов камінь, темінь налягає на нього, і він чує, як всередині струною натягується жорстокий, невблаганний біль* (1, с. 409); *Літа, як вода – їм нема вороття* (3, 135).

Найбільш частотним є заповнення позиції позитива в порівняльних конструкціях у прозових творах М. Стельмаха за допомогою іменників чи іменників із ад'єктивними поширювачами, що становлять назви осіб та тварин.

Звертаючись до особливостей семантики слів у позиції образу в порівняльних конструкціях, варто зауважити, що вона є значно ширшою, ніж семантика слів у позиції предмета. Це спричинене тим, що при порівнянні предметів або явищ людина виконує добір образів, використовуючи значний набір словесного відтворення асоціативних назв, які дозволяють відтворити предметну семантику в формі порівняння.

Серед слів, що виконують функції образу порівняння, у прозових творах Михайла Стельмаха можна виділити такі основні групи:

- назви тварин: *Подивився на іншого – скапарить чоловік увесь свій вік і ніхто його добрим словом не спом'яне, бо не життям, а лише одним своїм шлунком жив, у своїм смітті копирсався, як смердючий щур* (1, с. 451); *Дякуй Дмитрові – коли б не він, як пить дати, привезли б твого батька на возі, наче в'ялену рибину* (1, с. 279);

- назви птахів: *Ми тебе навчимо говорити, щоб не хмурився, як сич, – і розсміявся* (1, с. 466); *Неначе шуліка, з розгону налітав Карпо на стіжок, немилосердно шматував і розтягував його, не забуваючи гостро косувати настороженими очима* (1, с. 600);

- назви комах: *Уже позаду горіли вогні броневиків; за лісами лишалась пожежа, звиваючись рухливими штопорами в ніч, і окремі гвинтівочні спалахи на землі, віддаляючись, блищали сумирно, як світляки* (1, с. 739);

- назви риб: *В багача вона завжди, як сома, розбухає* (1, с. 202);

- назви плазунів: *Холодний, ненависний, як гадюка* (1, с. 277);

- назви частин тіла: *Розмовляли, як серце із серцем* (1, с. 53);

- назви одягу та його частин: *Так би й життя моє згнило у Варчуків та Денисенків, як ота наймитська сорочка* (1, с. 393);

- назви дерев та їх частин:

Хочу таке зерно виростити, як лісовий горіх (1, с. 552);

- назви квітів: *Золотокоса, округла, як соняшник, голівка нахилилась над ним; голубі дитячі очі, переповнені жахом, розбігались, не бачачи ні його, ні ясної днини* (1, с. 757); *Біля самого лісу, мов квітка папороті, розцвів самотній вогник, пригас й знову розкрив сполохані пелюстки* (1, с.16);

- назви природних явищ: *А то, чого доброго, нападуть на слід і навалляться до нас у загін, як сніг на голову* (1, с. 684);

- назви осіб: *Ти не помітив, що цей крамар тримається серед людей, як справжній пан* (1, с. 432);

- назви предметів ужитку, господарських речей: *От що ти батогом намірявся – це погано: ти прямо як **сірник** – зразу спалахуєш* (1, с. 539);
- назви рослинних масивів: *Росистимигородами вийдуть на колгоспне подвір'я, де біля стельмашині біліють нові, іще не вковані залізом вози, а навколо пахне анисимівка, пепінка, червоний джонатан – сад розрісся, як **гай*** (1, с. 1158);
- назви музичних інструментів: *В нього коса як **скрипка** грає* (1, с. 55);
- назви продуктів харчування: *Вдарив ніском Дмитро в свіжу розм'якшену землю, і жовтувате, як старе **сало**, полотно мішка проглянуло на світ* (1, с. 455);
- назви напоїв: *Сині, кипучі, як **спирт**, краплини з шипінням падали на вугляки; приємно запахло свіжиною* (1, с. 564);
- назви одягу: *Ваш соз, як **лапті**, розвалиться в клапті* (1, с. 125)
- назви водоймищ: *Горить, аж гай шумить, та все синіми цвітами, як синє **море**, котре неглибоке і в котрому нема дна* (1, с. 819);
- назви коштовностей: *Тих, у кого зерно як **самоцвіти*** (1, с. 556);
- назви матеріалів: *Але, увесь час живучи в лісах, він, як самотній **камінь**, обріс мохом, повз нього проходило життя і не в усьому може розібратися чоловік* (1, с. 473);
- назви металів: *Ніхто у цих ходячих моцях не пізнав би завзятої до всякої роботи жінки, що за іграшки нажинала півтори копи дорідних снопів, ціле літо від рання до смеркання не випускала з чіпких чорних, як **залізо**, пальців то проворної сапки, то граблів, то серпа* (1, с. 804);
- астрономічні назви: *Ніжно, ніжно, так, як **сонце** сходить* (1, с. 375);
- назви будівель та їх частин: *Прямо як **підвалина*** (1, с. 82);
- назви рідин: *Тут, над самою шелюгою, стіною перехилився ліс і вода біля берега зачорніла, як **смола*** (1, с. 431);

- назви пір року: *Не окривдять свої люди тебе, Андрійку, не зобидять твого батька, непосидючого і роботящого, як сама весна* (1, с. 481); *Як там Оксана? – Така ж гарна, ніби весняна година* (4, с. 31);

- назви сукупностей однорідних предметів: *Я її перетрушу, як соломому соломотряс! — задихався від обурення міцний, басовитий голос* (1, с. 404);

- абстрактні поняття: *І ясно стрепенулася пісня, широка, задушевна, як сама юність* (1, с. 380).

За нашими спостереженнями, найбільшу продуктивність у прозових творах М. Стельмаха виявили структури, у яких позицію компаратива посідають компоненти, виражені іменниками чи іменниками із ад'єктивними поширювачами, що є назвами тварин і рослин.

2.2. Семантичні параметри основи порівняння в прозових творах

М. Стельмаха

2.2.1. Дієслівна основа в порівняльних конструкціях у прозі

М. Стельмаха

Порівняння становить один із важливих засобів пізнання світу, у результаті якого можуть бути виявлені ідентичні ознаки, властивості, характерні для зіставляваних предметів або явищ. Порівняння засновується на властивості чи сукупності властивостей, що дозволяють двом різним предметам вступити до компаративного відношення, тобто стати порівнюваними. Ця властивість чи сукупність властивостей є основою порівняння [64, с. 32].

За характером вираження виділяють вербалізовану (експліцитну) та приховану (імпліцитну) основи порівняння. Ознаки, що становлять експліцитну основу порівняння, здебільшого виражаються дієсловами та прикметниками.

Переважно основна позиція в порівняльних конструкціях у прозі Михайла Стельмаха відводиться дієсловам, що належать до таких лексико-семантичних груп:

- руху, переміщення в просторі:

Пливли ми спочатку, як рибалки на душогубці (1, с. 873);

- видозміни, перетворення, підсилення якості або ознаки:

*Присмачиш нею землю – і все на полі, як з води, **росте*** (1, с. 90);

- конкретної дії:

*Навчилась на зборах рота, як вершу, **розкривати*** (1, с. 287);

- звучання:

*Весело токують блакитні переливчасті струмки, і заріг **дзвенить**, як цимбали* (1, с. 370);

- психічного стану:

*– Гараж! Олексієнко слухає! – загаркавив, заклекотів голос шофера секретаря райпарткому, і Дмитро **зрадів**, неначе маля* (1, с. 403);

- фізичного стану:

*Неквапним помахом руки поправила чорне, заткане сивиною пасмо волосся, і тільки одна незахована павутинка **тремтіла** над чолом, неначе нескошена стеблина під вітром* (1, с. 415);

- дієслова оптичного сприймання некольорової кваліфікації:

*Втихомирились чайки; далеко на пагорбку, як троянда, **розквітнув** огник, а над ним меншим вогником замерехтіла зоря* (1, с. 457);

- дієслова кольорової кваліфікації:

*І, неначе дівчина, **почервоніла** молодиця, краєчком ока оглянулася назад — чи не слідкує хто за нею, – поправила рукою волосся, що вибилося з-під хустки, мовчки вклонилася Дмитрові* (1, с. 456);

- дієслова запаху:

*Твої ікла аж **смердять** здохлятиною, мов лисяче кубло смердять* (1, с. 602);

- дієслова ставлення до об'єкта:

Він любить поле, як син любить матір (1, с. 158).

Регулярно в прозових творах М. Стельмаха у простих реченнях вживаються також і порівняльні конструкції, основна позиція в яких відводиться дієслівно-прислівниковим словосполученням. Прислівники можуть вживатися не через релятивну природу дієслова, а тому, що реально потрібною є конкретизація ознаки, покладеної в основу порівняльної конструкції: *Почув непримну вогкість у середині чобота і побачив, що сніг почервонів, увігнувся і став осідати, немовби хто в нього втиснув дещо з червонолозу.*

Зазначена розширена основа порівняльної конструкції часто узгоджується із домінуванням прислівникової семантики, яка при утворенні компаративної конструкції може змінювати чи нівелювати значення ядерного елемента основи (переважно – дієслова). Наприклад, у реченні *Югина поралася біля баняків і горнят тихо, наче тінь* (1, с. 254), уже відбулося поширення за допомогою облігаторних членів – *біля баняків і горнят*. Проте письменник обрав ще один шлях поширення, використавши факультативний прислівниковий член тихо: адже тінь рухається без утворення яких-небудь звуків. Для цього варто розглянути можливі варіанти трансформації аналізованого речення: *Югина поралася мов тінь, тобто тихо й не привертаючи уваги до себе*. Якщо ж винести значення тиші на перший план, то можна констатувати, що *Югина не лише поралася, як тінь, але й сама була як тінь, непомітною, такою, що не бажає висувати свою персону на люди*.

Завдяки прислівникам, яким на формально-граматичному рівні відведено позицію факультативного причленного поширювача або детермінанта, у порівняльній конструкції може відбуватися підсилення семантики ядерного елемента основи: *Труп німецького – що колод наложили, самі ж швидко, як вітер, зникли* (1, с. 845). Для порівняння: *Швидко зникли і Як вітер, зникли*.

Семантика ядерного дієслівного елемента основи порівняльної конструкції відбувається за такими показниками:

- звучність:

*А жита шелестіли **тихо-тихо**, неначе хотіли заколисати землю, натомлених бійців, і в той шум вривались поодинокі постріли, кулеметне стрекотання, гул машин і гудіння самольотів, що пливли між зорями, як зорі...* (1, с. 769);

- темп протікання дії:

*Бій стих так само **швидко**, як і почався* (1, с. 780);

- відношення до предмета:

*Прала так **обережно**, наче то не крам був, а болюче тіло...* (1, с. 932);

- вдача, темперамент:

*Дорогим убранням **красувалося** село, наче наречена, а дівоча пісня од світу і до світу не влягалася на спочинок* (1, с. 762);

- характер протікання дії:

***Непомітно**, наче рибина в глибині, пропливають літа* (1, с. 44).

Отже, дослідження довело, що порівняльні конструкції з дієслівною основою досить активно використовуються в мові прозових творів М. Стельмаха, реалізуючи акт порівняння двох предметів чи явищ навколишнього світу за подібністю виконання дій. Уточнення дієслівної основи порівняльних конструкцій відбувається завдяки прислівникам, що виконують функцію семантичного конкретизатора і в поєднанні з дієсловом формують основу порівняльної конструкції.

2.2.2. Прикметникова основа в порівняльних конструкціях у прозових творах М. Стельмаха

Реалізація порівняльних конструкцій із прикметниковою основою відбувається у прозових творах Михайла Стельмаха, що пояснюється об'єктивними чинниками. Зіставлення за різними ознаками предметів та явищ об'єктивного світу спричиняє необхідність зіставлення їхніх властивостей. Компаративна частина, що містить означальну характеристику, зазвичай призначається для того, аби під час зіставлення одних предметів та явищ із іншими, що добре відомі та часто використовуються для того, аби задовольнити різні життєво необхідні потреби, була наявна можливість більш повної та виразної характеристики порівнюваних предметів або явищ.

Загальновідомою є класифікація прикметників за показниками семантики ознак-денотатів за двома різновидами: емпіричні та раціональні. Функційність емпіричних прикметників пов'язана з вираженням ознак, які не є об'єктивно належними ані до особи, ані до предмета, натомість становлячи розумові побудови, що відображають ставлення суб'єкта до особи чи предмета.

Порівняльні конструкції можуть засновуватися як на емпіричних, так і на раціональних прикметниках, що належать до різних лексико-семантичних груп. Найбільш продуктивними постають порівняльні конструкції, у яких позиція основи заповнюється емпіричними прикметниками-кольороназвами. Для цієї лексико-семантичної групи характерна наявність певної ієрархічної структури, домінантними в якій є лексеми, які мова успадкувала від часів спільнослов'янської мовної єдності: *Мерехтить на землі сонячне сяйво, пробиваючись примхливими узорами поміж розімлілим листям; на черешнях прозорожовтий глей затягує свіжі рани; духмяними розпареними струмками віє невеличка, кругла, як озерце, прогалина, а дорогою, висунувши жало, звиваючись усім чорним, неначе плетеним тілом, повзе гостроголова гадюка* (1, с. 690).

Поспішали, бо вже за хмарами заходило сонце і тільки пояс мерехтів між деревами, червоний, як згасаюча надія (1, с. 844).

Периферія лексико-семантичної групи прикметників-назв кольорів представлена лексемами, в основі яких лежить колірна подібність до предметів та явищ об'єктивної дійсності. Вони служать для позначення колірної якості опосередковано (*кривавий, крапчастий, срібний, золотий, попелястий, веснянкуватий*): *А у верховітті коливалися шуми, то зелені-зелені, обсипані сонцем, то **срібні**, наче кожний листок ставав дукатом, то попелястосизі, найбільш сумовиті – десь хмарити починало* (1, с. 849).

Основа порівняльної конструкції може базуватися на лексемах, які при позначенні кольору характеризуються також наявністю додаткового семантичного компонента, що найчастіше реалізується, коли поєднуються колір та певна інша ознака, що належить до сфери зорового сприйняття. Зазвичай показниками інтенсивності ознаки постають суфікси *-уват-* (*-юват-*), *-ав-* (*-яв-*), *-аст-* (*-яст-*): (*білуватий, жовтуватий, червонуватий, білявий, сріблястий, золотавий, золотистий*):

*Вдарив ніском Дмитро в свіжу розм'якшену землю, і **жовтувате**, як старе сало, полотно мішка проглянуло на світ* (1, с. 455);

– Її багато в цьому році рибалки б'ють, – довгасте, біляве, немов уже пропечене сонцем і вітрами обличчя хлопчика було зосереджене, і в чорних очах, так само як у Дмитра, приховувалась стримана радість, а батьківський з горбинкою ніс трепетав рожевими, трохи підрізаними посередині ніздрями (1, с. 421).

Для того, аби передати відтінки кольорів, застосовується використання кольороназв-комполітів: *А витіпаний хворобою Григорій посміхнувся **жовтогарячими**, наче з вільхової кори вирізаними устами* (2, с. 32).

Достатньо значну продуктивність у ролі компонента основи порівняльної конструкції демонструють також кольороназви-комполіти, структура яких представлена прикметниковими та іменниковими основами:

З печі виглянуло і з того дива заплакало ув'язане білоголове, мов кульбаба, дитинча (2, с. 73); А найчастіше хотілося бачити свою милочубу, золотокоосу, мов осіння вербичка, Оленку.. (2, с. 132); І от він приходить до своєї матері, до темнолицької, мов свята земля, Катерини Чумак (2, с. 181).

У ролі основи порівняльної конструкції також можуть використовуватися прикметники, які служать назвами лише окремих відтінків кольору, насиченості тону, певних спектральних особливостей кольору (*блискучий, блідий, темний, світлий, яскравий*): *Ранішній сон свіжить її засмагли, ніби прив'ядаючі щоки (1, с. 764); Той кидає гвинтівку на землю і, блідий, наче крейда, високо підіймає руки, долонями всередину (1, с. 806).*

Те, як вживається лексема-кольороназва, залежить від того, яку семантику мають зіставлявані предмети. Судячи з аналізованого матеріалу, у прозі Михайла Стельмаха відбувається регулярне заповнення приад'єктивної позиції за допомогою конкретних іменників, що мають значення «тварина» або «рослина»:

Він сидів на прові, обличчям до людей, задуманий і сивий, як голуб... (1, с. 153);

– *Поле у мене як галка чорне, – уже огріта співчуттям, вирівнювалась і струмувала мова Дмитра (1, с. 551).*

Оскільки багатьом різним предметам часто може бути властивою та сама якість, можливе підсилення значення того самого прикметника за допомогою різних зворотів. Набувши узвичаєння в колективному узусі, такі поєднання прикметника та образного звороту набули закріплення в мові в ролі стійких образних компаративних одиниць. Відбувається їх фіксація в словниках, здійснюється їхній опис у лексикологічних та стилістичних працях. Не є винятком і словник прози Михайла Стельмаха:

Оцей зелений, як жаба, пожмаканий капшук із грішми, що поклала мати на стіл, викликав у нього огиду (2, с. 223).

Достатньо частотним є використання порівняльних конструкцій, де в позиції основи постають прикметники на позначення параметричних характеристик предмета:

- висоти:

*Вогонь яскраво освітив криваві коробки будинків, що були заграбовані рідким лісом, берег був **високий**, наче з хвиль піднявся, а на ньому бігали, метушились і падали фашисти (1, с. 584).*

- ширини:

*– Та відійди ти... двоюрідний брат Гальчевського! – нарешті визвірився на нього високий каракатий бандит з **вузькими**, наче осокою прорізанними очима, що стояв на варті біля мосту (1, с. 33).*

*У **тісній**, мов домовина, комірчині ... діжа правила за стіл і останній засік старої (2, с. 234).*

- форми:

*– Водяні щури вже перебрались на сушу. Скоро будуть холода, – вказала пальцем Соломія на **крутий**, наче підмитий водою берег (1, с. 908).*

- розміру:

*Зацвітали **крихітні**, неначе вишиття, блідночервоні хрещики вереску (1, с. 849).*

Прикметники на позначення дотикових відчуттів також є регулярними в процесі заповнення позиції основи в порівняльних конструкціях. Склад цієї семантичної групи представлений лексемами, що служать вираженню ознак, пов'язаних із температурними виявами. Детермінація їхньої семантики пов'язана з наявністю ознаки «холод-тепло»: *Холодний, ненависний, як гадюка (1, с. 277).*

Серед прикметників, що вказують на ознаки, які сприймаються органами дотику, чільне місце в порівняльних конструкціях посідають лексеми, спільною для яких є сема “особливості поверхні чогось” (*рівний, шорсткий, пористий, голий, слизький, шершавий, гладкий, шерхатий, корявий*):

Вболівала, наче біля дитини, коли вітер розчахнув оцю рясну гілку петинки; підперла її, замазала садівничим клеєм, перев'язала рукавом своєї сорочки, і загоїлась рука яблуні, обросла шершавою, поморщеною, як постіль, корою, заколивалася восковими грудочками яблук (1, с. 109); Душа у мене, щоб ти знала, шершава, мов полотно те, що болючими пальцями випрядалося і ткалося в безсонні злидарські ночі (1, с. 169).

Позиція основи в порівняльних конструкціях достатньо часто заповнюється прикметниками, що вказують на ознаки, сприйняття яких відбувається за допомогою запаху. Вони визначають два протилежні виміри сприйняття запаху – приємний та неприємний. На жаль, у прозових творах

М. Стельмаха не було віднайдено порівнянь, заснованих на цьому семантичному підґрунті.

Отже, зіставлення ознак та властивостей явищ навколишнього світу спричиняють регулярне використання в прозі Михайла Стельмаха порівняльних конструкцій з прикметниковою основою, яку становлять прикметники різних лексико-семантичних груп, велика кількість яких належить до розряду полісемантичних, що дає змогу прикметниковій основі прогнозувати полісемічний комплекс ознак, виражених образом порівняльної конструкції.

2.2.3. «Прихована» основа в порівняльних конструкціях у прозі

М. Стельмаха

Вираження основи порівняльних конструкцій можливе як в експліцитному, так і в імпліцитному вигляді. Імпліцитне вираження основи характерне для випадків, коли образ порівняння характеризується певною рисою, притаманною для нього, що є ніби постійною, без якої його осмислення не виглядає повним.

– Знаю, знаю сину, – схиляється над ним, як над дитиною, вкладає спати (1, с. 88).

– *Чоловік, як дуб, – враз усе обличчя Івана Тимофійовича подобрило в хорошій усмішці* (1, с. 313).

Імпліцитна інформація трактується, насамперед, за посередництва номінативного значення компонентів, коли усвідомлюються правила того, як вони семантично поєднані без порушення значеннєвої узгоджуваності. Порівняльні конструкції, що мають імпліцитну основу, характеризуються наявністю ознаки в компонентах самої конструкції [64, с. 48].

Наприклад, у реченні *Промінь місячний – як сніг* (2, с. 123) (предмет порівняння – *промінь*, образ порівняння – *сніг*) в образі порівняння виражено характерну для нього і відому всім ознаку (холодний), тому відпадає потреба в її називанні. У реченні *І теплий сік, мов сльози, на траві* (2, с. 155) можливе припущення, що основою порівняння є подібність зіставляваних об'єктів за формою (*краплини соку нагадують за формою сльозини*), що також зумовлює імпліцитність основи порівняльної конструкції.

Компенсація імпліцитності основи нерідко відбувається за рахунок елементів, які слугують для уточнення образу порівняння. Зокрема, компаративна частина може конкретизуватися з використанням узгоджених і неузгоджених означень. Наприклад, речення *Осінь, як добра господиня, ходила од села до села, віючи здоров'ям і величним задуманим спокоєм* (1, с. 345) характеризується наявністю спільної для суб'єктів зіставлення, окрім семи «хазяйновитість, господарські навички» також наявна додаткова семантика оцінності дій осені-господині. Письменник підкреслює, що осінь виконує свої дії не просто як господиня, а як добра господиня, оскільки вона своїм приходом несе світові такі характеристики, як здоров'я і величний задуманий спокій. У реченні *Рясні кучері, мов золоті персні, посипались йому на високе чоло* (2, с. 38) предмет порівняння кучері та образ порівняння персні має комплекс спільних сем, одна з яких (“круглі за формою”) є імпліцитно вираженою, а друга

(“колір”) – актуалізується завдяки лексемам *золоті, золотий*, що входять до складу компаративної частини.

Окремі випадки вимагають визначення основи порівняння шляхом детального прочитання подальшого контексту.

Щоб, як лозина, було: куди хоч погнеться, а встане (1, с. 588).

У цьому реченні герой роману «Велика рідня» Варивон радить своєму колезі Григорію більше уваги звертати на таку потрібну в сільському господарстві властивість зерна, як його гнучкість. Він указує, що воно за своїми властивостями має бути як лозина, тобто порівнює ці два поняття, спільною семою в яких є саме гнучкість. Далі ж Варивон ніби розшифровує власну рекомендацію: так, подібність стебла зернових до лозини має виявлятися в можливості гнутися в різні боки, і в підсумку випростатися. Таким чином, один із героїв роману на прикладі зіставлених характеристик робить конкретну пропозицію іншому героєві, а для того, аби вона була йому зрозуміліша, автор вустами свого персонажа вдається до розширення порівняльного контексту.

Варто відзначити також і випадки, коли Михайло Стельмах конкретизує основу порівняння за допомогою речень, що вжито відразу після того речення, що містить у своєму складі порівняльну конструкцію. Розглянемо такі приклади:

Кінь, як людина, плаче. І голос в нього перед смертю людський (1, с. 567).

У цьому реченні автор вустами своїх героїв знову звертається до порівняння коня та людини. Персонаж роману «Велика рідня» Слюсар порівнює останні звуки, які видає кінь перед смертю, із плачем людини, повністю ототожнюючи тварину та людину у вияві фізіологічних та емоційних реакцій. Наступне речення лише конкретизує думку, яку хотів донести Михайло Стельмах вустами Слюсаря: так, перед смертю голос коня максимально наближається до голосу людини. Очевидно, що разом із порівнянням маємо тут випадок художнього перебільшення, проте не

можна не відзначити повагу бійців-партизанів до своїх бойових побратимів-коней, яких вони сприймають не як безмовну худобу, а як таких самих вояків, помічників у справі визволення рідного краю.

Так ми тебе завтра, як блекоту, вирвемо з колгоспу. Як дурман (1, с. 536).

У наведеному прикладі передано погрози Олександра Підпригори стосовно негативного героя роману «Велика рідня» Василенка. Він порівнює свого опонента із блекотою – шкідливою рослиною, вживання якої в харчових цілях зазвичай завершується або сильним харчовим отруєнням, або виникненням галюцинацій у того, хто спробував відвар чи будь-яку іншу страву, де в ролі компонента фігурувала блекота. Підпригора ототожнює Василенка із блекотою, тому що бачить, наскільки шкідливим є вплив цієї людини на молодий сільський колектив, відтак, дія цього негативного героя може асоціюватися із отруєнням колективу та затьмаренням розуму окремих його представників. Боротися із шкідником-людиною, так само, як і зі шкідником-рослиною, Олександр пропонує шляхом виривання його з того ґрунту, де він може нашкодити людям.

Проте Михайло Стельмах, викриваючи злісну натуру Василенка, вустами Олександра Підпригори додає, що його потрібно вирвати не лише як блекоту, але й як дурман. Дурман у народних уявленнях є синонімічно близьким до слова отрута – проте після вживання дурману постраждали не обов'язково помирають, переживаючи натомість жорстокі галюцинації, під час яких їм невідконтрольна власна поведінка, відповідно, вони можуть скоїти лихі вчинки, про які після закінчення впливу галюциногенної рослини навіть не згадають. На думку героя роману «Велика рідня» Олександра Підпригори, діяльність Василенка в союзі є подібною до дії дурману, оскільки, як відомо з тексту твору, цей персонаж відзначається улесливістю та підступністю. Поєднання цих якостей дозволяють Василенкові реалізувати власні цілі та вводити в оману чесних трудівників, що «купилися» на красиві слова та обіцянки.

Отже, можемо відзначити достатню регулярність уживання порівняльних конструкцій, що мають «приховану» (імпліцитну) основу, у прозових творах Михайла Стельмаха. Імпліцитна інформація може стати зрозумілою читачеві завдяки прочитанню номінативного значення компонентів предмета й образу порівняння, семантичних конкретизаторів, що сприяють їх уточненню, а також подальшого тексту.

2.3. Асоціативність як ознака порівняльних конструкцій у прозі М. Стельмаха

Зв'язок одного стану мислення з іншим сприяє активації пізнавальної діяльності. Зокрема, у випадку асоціації за подібністю невідомі предмети, явища, ситуації увиразнюються шляхом співвідношення із добре відомими предметами, явищами, ситуаціями, які входять до фонових знань суб'єкта. Їх актуалізація дає підстави для подальшої когніції, що зводиться до встановлення подібності між двома предметами, явищами або ситуаціями. Тим самим відбувається реалізація суб'єктом пізнання когнітивної моделі порівняння, де виокремлюються:

- а) об'єкт порівняння (те, що порівнюють);
- б) еталон порівняння (те, із чим порівнюють);
- в) спільна ознака порівняння [13].

Зрештою, відбувається втілення пізнавальної порівняльної діяльності суб'єкта у порівняльній конструкції, що виступає елементом мовної системи. При цьому прототипною конструкцією постає складнопідрядне порівняльне речення, в якому головна частина слугує для репрезентації об'єкта порівняння, а підрядна становить еталон порівняння.

Подібність порівнюваних величин зумовлює подібність лексико-семантичного оформлення предикатних позицій головної та підрядної частин. Відносно порівняльного сполучника, то він кваліфікується як показник порівняння та виразник порівняльного семантико-синтаксичного відношення [64, с. 38].

Добір порівняльних сполучників, характер лексико-семантичного оформлення предикативних частин та способи репрезентації еталонного змісту в підрядній частині стають виявом буття в мові людини, що водночас постає суб'єктом пізнання. Все це дає підстави для того, аби використовувати поняття дискурсу як форму оперування мовою, особливого використання мови для конструювання особливого світу, який у науці часто називають термінами «ментальний світ», «можливий (альтернативний) світ» [64, с. 39].

Таким чином, дискурс сприяє актуалізації того чи іншого погляду на світ. Іншими словами, це вербальне реконструювання та інтерпретація дійсності, що слугує саморепрезентації самого суб'єкта пізнання як мовної особистості. Відповідно, будь-який дискурс є особистісно орієнтованим. За мовними одиницями стоїть мовна особистість, яка володіє системою мови з огляду на індивідуальні параметри власної психічної та когнітивної діяльності. У цьому плані порівняльна конструкція як фрагмент мовної системи, що репрезентує модель пізнання, може розглядатися і в ролі елемента дискурсу.

Оперування мовою не обмежується репрезентацією інтерпретації реальності, а передбачає введення кожної мовної одиниці до прагматичного простору, у якому вона слугує засобом реалізації комунікативних інтенцій мовця та бере участь в оформленні мовленнєвих актів – цілеспрямованих дій мовця унаслідок безпосереднього спілкування зі слухачем. Засновуючись на цій тезі, можна узагальнити й осмислити дискурс як когнітивно-комунікативно спрямований спосіб оперування мовою в ході осмислення суб'єктом дійсності з метою здійснення впливу на адресата, якому пропонується репрезентація тих чи інших аспектів буття суб'єкта в інтерпретованій ним реальності. У такому контексті порівняльна конструкція постає втіленням пізнавальної діяльності суб'єкта, внаслідок якої він усвідомлює подібність реалій дійсності, що зумовлює потребу його самовираження як мовця, що використовує

порівняльну конструкцію як засіб для реалізації своєї комунікативної мети [19].

Когнітивні параметри дискурсу прози Михайла Стельмаха зумовлюють використання складної порівняльної конструкції, яка, з одного боку, виступає втіленням порівняльної моделі засобами мови, з іншого ж, її можна розглядати як авторську кодову систему, що потребує інтерпретації й тлумачення. Саме цей бік найбільш рельєфно представляє її як елемент дискурсу. Оперування складнопідрядним порівняльним реченням при створенні текстів оприявнює буття письменника в мові.

Відображені в підрядній частині еталони порівняння узгоджуються із ситуаціями-асоціатами, що входять у систему фонових знань суб'єкта пізнання. Відповідно, типізація еталонів порівняння дозволяє реконструювати базу асоціатів та виявити способи актуалізації фонових знань у процесі асоціювання. Дискурс Михайла Стельмаха дає можливість говорити про два види актуалізації асоціатів: конструктивно-образний та відтворювальний (безпосередній).

У першому випадку ситуація-асоціат окреслюється, але не відтворюється безпосередньо, а перетворюється у свідомості суб'єкта засобом актуалізації в її структурі учасників пізнаваної ним ситуації. Це робить асоціат ірреальним, гіпотетичним.

Такий тип асоціювання засвідчують ірреально-порівняльні конструкції, які переважають у дискурсі Стельмаха. Мова йде про речення, де засобами зв'язку постають модальні сполучники на кшталт *наче, неначе, мов, ніби, мовби, начебто* та подібні, які, виступаючи показниками порівняльних відношень, одночасно ірреалізують зміст підрядної частини. Відповідно, й семантику цих конструкцій становить розкриття актуальної для суб'єкта ситуації дійсності через порівняння її з ірреальною, вигаданою ситуацією, що усвідомлюється як її суб'єктивний образ, суб'єктивне бачення. Наприклад: *Тепер обличчя Левка здавалося йому ще страшнішим, неначе з нього випущено кров* (2, с. 321). Фонові знання та

ймовірна ситуація-асоціат уміщені у фрагменті: З людини випускають кров; сконструйована ситуація-асоціат – *З обличчя Левка випущено кров. У результаті, на актуальну реальну ситуацію накладається її образне асоціативне бачення: Тепер обличчя Левка здавалося йому ще страшнішим + З обличчя Левка випущено кров.*

Висока частотність ірреально-порівняльних конструкцій у текстах Стельмаха корелює з їх певною змістовою однотипністю. Так, письменник моделює асоціати, що в суспільному досвіді осмислюються як еталони нестандартності, екстраординарності, навіть нереальності. Водночас окреслюється й інша закономірність: репрезентована в головній частині актуальна ситуація, здебільшого, відхиляється від типового перебігу життєвих подій, порушує усталений порядок.

Нетиповість увиразнюється асоціацією з уявною нестандартною ситуацією, у якій функціонують учасники реальної. Простежується дещо на кшталт мовної гри, де відбувається реалізація «ефекту парадоксу», коли незрозуміле пояснюється незрозумілим, незвичайне – незвичайним, коли формується своєрідне художнє бачення, що узгоджується із інтуїцією цілісного буття. При цьому можна окреслити закономірності пізнання й осмислення автором нетипового, представивши еталони нестандартності, як-от:

1) незвичайні фізіологічні стани: *Богдан здригнувся, наче через його плечі перетягли києм (2, с. 280);*

2) гіперболізовані, нереальні події: *Невимовна туга стоїть у її очах-волошках, наче їх зсередини торкнувся серп (2, с. 210);*

3) уособлення неживої матерії: *Надворі вже зовсім розвиднілося, а в світлиці теплим воском плачуть свічі, немов оплакують смерть найкращих рядків щоденника (2, с. 31);*

4) повідомлення про втручання в реальну дійсність потойбічних сил: *Та чомусь і тягло більше до неї, ніби сам дідько в медах викупував її (2, с. 218);*

5) ситуації не-буття: *Ось збоку на невидимій воді озвалися пташині крила, і тиша-тиша, ніби й не було, ніби й нема воєн на світі* (2, с. 182).

Безпосереднє асоціювання пов'язане з відтворенням із системи знань типової, загальновідомої ситуації. Будучи реальною, вона не актуалізована стосовно часу, позбавлена часової локалізації та стосується узагальненого суб'єкта. Такий мисленнєвий процес презентують реально-порівняльні конструкції на зразок: *В материне відтале серце сіялись і сіялись Маркові слова, як під Новий рік сіється в хаті жито-пшениця і всяка пашиця* (2, с. 65). Це речення зі сполучником *як*, що розкриває зміст головної частини і виражає актуальну для суб'єкта ситуацію дійсності, через порівняння зі змістом підрядної, що репрезентує типову, подібну до представленої в головній частині, ситуацію.

Як противага до втіленого в ірреально-порівняльних реченнях конструктивного асоціювання, відтворення асоціатів, позначених у реально-порівняльних структура, пов'язане в дискурсі Стельмаха з однією особливістю: невисока частотність речень реального порівняння не заперечує різноплановості представлених у них асоціатів, які важко типізувати. Так, безпосередньо вживаються як асоціати ситуації, що позначають:

- типові стани природи: *Її дивовижно м'яка врода зсередини пробивалася на обличчя, як у передосінній день з-за хмар проглядає сонце* (2, с. 82);

- процеси в рослинному й тваринному світі: *Вся вона зсередини наливається чеканням, як наливається дерево соком* (2, с. 71);

- психофізіологічні стани людини: *Він, забутий людьми, мав свою муку, і од неї стогнали його крила чи душа, як стогне людина* (2, с. 103);

- поведінка людини за певних життєвих обставин: *Здається, земля думає свою думу перед тим, як піти в ріст; думає і прислухається до чогось, як думає і прислухається до всього і до себе жінка, що почула себе матір'ю* (2, с. 110).

У контексті комунікативної площини дискурсу Михайла Стельмаха порівняльні конструкції, відтворюючи його когнітивну позицію як суб'єкта пізнання, презентують його авторське мовлення та слугують засобами оформлення репрезентативних мовленнєвих актів. Водночас представлений у них механізм асоціювання дає підстави говорити про складний акт, де у висловленні, що узгоджується з головною частиною, констатується повідомлення про певний стан справ в об'єктивній дійсності.

Висловлення, пов'язане з підрядною частиною, фактично надлишкове й не стосується реальності. Однак, вступаючи у зв'язок із інформативно необхідним висловленням, воно засвідчує притаманний мовцеві спосіб пізнання дійсності через асоціювання й тим самим слугує засобом експресії.

Наприклад, мовленнєвий акт *Крізь тонке кросно зморщок ще проглядала прив'ядаюча краса, як в осінній день крізь сітку павутиння проглядає в затінку калинове гроно* (2, с. 93) можна декодувати через два етапи: 1. Висловлюючи речення *Крізь тонке кросно зморщок ще проглядала прив'ядаюча краса*, мовець констатує певний факт дійсності. 2. Актуалізуючи при цьому висловлення *як в осінній день крізь сітку павутиння проглядає в затінку калинове гроно*, мовець засвідчує свій психологічний стан, при якому констатована реальна ситуація викликає ті ж асоціації, що й загальновідомий типовий стан у природі. Фактично висловлення, що репрезентує ситуацію-асоціат, представляє мовця як людину, якій притаманне асоціативне бачення світу. Отже, утілене в порівняльній конструкції асоціювання зумовлює використання її в дискурсі Михайла Стельмаха для оформлення складного, контамінованого мовленнєвого акту репрезентативно-експресивного типу, де констатація обтяжується самовираженням мовця як суб'єкта пізнання.

Відтак, асоціативний мисленнєвий процес, що детермінує пізнавальну діяльність суб'єкта, знаходить втілення в структурі складної

порівняльної конструкції. У цьому плані дискурс прозових творів Михайла Стельмаха, вирізняючись специфікою оперування складнопідрядними порівняльними реченнями, засвідчує такі особливості асоціативної техніки письменника:

- 1) актуалізація в системі фонових знань ситуацій-асоціатів як екстраординарних або типових подій;
- 2) модифікація екстраординарних асоціатів та безпосереднє відтворення типових;
- 3) модальна інтерпретація екстраординарних ситуацій як гіпотетичних, а типових – як узагальнених реальних;
- 4) використання асоціювання з метою увиразнення об'єкта пізнання та самовираження суб'єкта пізнання як мовленнєвої особистості, що структурує складні мовленнєві акти репрезентативно-експресивного типу.

Висновки до розділу 2

Прозова творчість Михайла Стельмаха характеризується використанням як традиційних, так і асоціативних образів та прийомів, на яких засновуються численні порівняння прози письменника.

Структурно порівняльна конструкція базується на взаємодії між семантичними складовими її компонентів, серед яких мова йде про предмет, образ та основу.

Аналізуючи семантику порівняльної конструкції, варто урахувати семантику всіх її компонентів, що може бути більшою чи меншою мірою узагальненою. Реченнєві структури, що мають порівняльні конструкції, конкретизують узагальнену семантику порівняльних конструкцій у мовленні. Діставши реалізацію в мовленні, компаративна семантика має своєю базою, передусім, лексичне значення, притаманне конкретним словоформам у позиціях, пов'язаних із позитивом, компаративом та основою порівняльної конструкції. Варто відзначити достатню регулярність уживання порівняльних конструкцій, що мають «приховану»

(імпліцитну) основу, у прозових творах Михайла Стельмаха. Імпліцитна інформація може стати зрозумілою читачеві завдяки прочитанню номінативного значення компонентів предмета й образу порівняння, семантичних конкретизаторів, що сприяють їх уточненню, а також подальшого тексту.

За нашими спостереженнями, найбільшу продуктивність у прозових творах М. Стельмаха виявили структури, у яких позицію компаратива посідають компоненти, виражені іменниками чи іменниками із ад'єктивними поширювачами, що є назвами тварин і рослин, а також астрономічними назвами.

Дослідження довело, що в мові прозових творів М. Стельмаха достатньо активно використовуються порівняльні конструкції з дієслівною основою, реалізуючи акт порівняння двох предметів чи явищ навколишнього світу за подібністю виконання дій. Уточнення дієслівної основи порівняльних конструкцій відбувається завдяки прислівникам, що виконують функцію семантичного конкретизатора і в поєднанні з дієсловом формують основу порівняльної конструкції.

Реалізація порівняльних конструкцій із прикметниковою основою відбувається у прозових творах Михайла Стельмаха, що пояснюється об'єктивними чинниками. Зіставлення за різними ознаками предметів та явищ об'єктивного світу спричиняє необхідність зіставлення їх властивостей. Компаративна частина, що містить означальну характеристику, зазвичай призначається для того, аби під час зіставлення одних предметів та явищ із іншими, що добре відомі та часто використовуються для того, аби задовольнити різні життєво важливі потреби, була наявна можливість більш повної та виразної характеристики порівнюваних предметів або явищ.

Можна відзначити достатню регулярність уживання порівняльних конструкцій, що мають «приховану» (імпліцитну) основу, у прозових творах Михайла Стельмаха. Імпліцитна інформація може стати зрозумілою

читачеві завдяки прочитанню номінативного значення компонентів предмета й образу порівняння, семантичних конкретизаторів, що сприяють їх уточненню, а також подальшого тексту.

Асоціативний мисленнєвий процес, що детермінує пізнавальну діяльність суб'єкта, знаходить втілення в структурі простої та складної порівняльної конструкції. У цьому плані дискурс прозових творів Михайла Стельмаха, вирізняючись специфікою оперування складнопідрядними порівняльними реченнями, засвідчує такі особливості асоціативної техніки письменника:

1) актуалізація в системі фонових знань ситуацій-асоціатів як екстраординарних або типових подій;

2) модифікація екстраординарних асоціатів та безпосереднє відтворення типових;

3) модальна інтерпретація екстраординарних ситуацій як гіпотетичних, а типових – як узагальнених реальних;

4) використання асоціювання з метою увиразнення об'єкта пізнання та самовираження суб'єкта пізнання як мовленнєвої особистості, що структурує складні мовленнєві акти репрезентативно-експресивного типу.

РОЗДІЛ 3. ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПОРІВНЯЛЬНОЇ СЕМАНТИКИ В ПРОЗІ М. СТЕЛЬМАХА

3.1. Лексико-граматичні засоби вираження порівняння у прозі М. Стельмаха

Формальне вираження компаративної семантики в будові речення відбувається за допомогою мовних одиниць різного рівня, завдяки яким сукупно складається розгалужена система мовних засобів, що виражають порівняльну категорію. Лексико-граматичний засіб є одним із таких засобів. Він заснований на тому, що окремі дієслівні та прикметникові лексеми, що мають релятивну семантику із семою «порівняння», а також підпорядковані їм слова стають здатними до вираження компаративної семантики. Це сприяє тому, що формується розуміння таких лексем як формальних показників конструкції, пов'язаної з порівнянням. При цьому для таких лексем також характерна втрата здатності до самостійної реалізації значень, коли відсутні синтагматичні обов'язкові сполучуваності з іншими словами речення. Статусом компаративних наділяються слова, що представляють дві частини мови: дієслова (*здаватися, нагадувати, видаватися, скидатися*) та прикметники (*схожий, подібний*) [64, с. 58].

На думку М. Черемісіної, такі дієслова потрібно називати компаративними напівповнозначними зв'язками, ураховуючи, звісно, факт суттєвої умовності цієї назви, оскільки сполучники тут також могли б дістати визначення зв'язок [83]. Проте, на відміну від сполучників, лексемам *здаватися, нагадувати, скидатися, видаватися, схожий, подібний* характерна повнозначність, вони мають релятивну семантику та можливість граматичної заданості заповнення позиції після них за допомогою відповідних морфологічних форм. Окрім того, вони мають

окреслену частиномовну належність та характеризуються наявністю відповідних словозмінних форм. Включаючись до складу порівняльних конструкцій, такі слова стають лексико-граматичними засобами вираження порівняльних відношень, виконуючи при цьому функцію показника порівняльної конструкції [64, с. 71].

Так, дієслова *нагадувати*, *скидатися*, *здаватися*, вжиті у функції показника порівняльних відношень у простому реченні, можуть бути окреслені однією лексико-семантичною групою, що має спільну сему схожості на кого- чи що-небудь. Ці лексеми мають суттєву особливість, яка виражається в неможливості самостійної реалізації семантики, відтак для їх уживання потрібно компенсувати зміст за допомогою інших, залежних від них слів. Семантична недостатність серед їх рис доповнюється наявністю однозначного граматичного прогнозування заповнення, яке реалізується шляхом компенсації словом недостатньої семантики, коли приєднується інше слово в певній граматичній формі. Найчастіше цією формою постає той чи той відмінок, якого набуває залежне слово. У таких випадках вираженням компаративної частини постає керована іменникова словоформа у непрямому відмінку, що прогнозується дієсловом. Так, для дієслова *нагадувати* необхідною є компенсація з використанням іменника у формі безприйменникового знахідного відмінка:

Оцеї зелений пожмаканий капшук із грішми, що поклала мати на стіл, до огиди нагадував йому жабу (2, с. 55).

В тяжкому роздумі вираз його обличчя, рожевого і пухнастого, багато в чому нагадував старого Варчука (1, с. 491).

Для відкритої позиції при лексемі *здаватися* характерне заповнення з використанням іменника у безприйменниковому орудному відмінку:

Йому так хотілося розсіяти свій сердечний біль, забути горе, що дальня дорога здавалася рятівним колом, яке поверне рівновагу, внесе спокій в думки і почуття (1, с. 433).

Богдан здригнувся, згадав ту страшну ніч у лісах, де жила лісничиха Олеся, згадав той голос, що здався йому голосом судьби, і вже кожний крок почав одлічувати боєм, бо не любов, а тіні її верталися до нього і з далекої хуртовини, і з далекого вересня, що спочатку бив у золоті дзвони соняшників, а далі добивав весільною музикою (2, с. 64).

Для дієслова *скидатися* у прозі Михайла Стельмаха характерне заповнення позиції, що відкрита, за допомогою слова-іменника в знахідному відмінку з використанням прийменника *на*:

*А поруч з нею стояв чубатий вислочолій велет Ярема Григорович Кондратюк, який і в мирні дні більше **скидався на повстанця**, аніж на вчителя (2, с. 71).*

*– Що ж тут обговорювати, коли урок пройшов чудово! – сказав гривастий вислочолій гість, що більше **скидався на повстанця**, аніж на вчителя (2, с. 72).*

Для дієслова *здаватися* на дистрибутивному рівні характерна наявність постійної сполучуваності зі словоформою іменника, вжитою в орудному відмінку (*здаватися повстанцем, героєм, знайомим*). Дієслово *скидатися*, натомість, виявляє здатність сполучатися з іменниковою словоформою з прийменником *на* (*скидатися на вчителя, скидатися на повстанця*). Властива для обох дієслів неоднорідність і в плані виявлення трансформаційних відповідників. Наприклад:

Він здавався повстанцем.

Здавалося, що він повстанець.

Він скидався на повстанця.

Здавалося, що він був схожий на повстанця.

Указана відмінність є показником наявності в них неоднакового ступеня синсемантичності, відтак, і участі в формуванні компонентів формально-граматичної структури речення. У створенні ж порівняльної конструкції обидва дієслова використовуються для демонстрації порівняльних відношень.

Те, що позиції при окремих дієсловах заповнюються за допомогою тих самих морфологічних форм, дає згоду їх кваліфікації як інформативно недостатніх слів, які функційно є складниками синтаксичних компонентів аналітичної будови. Насамперед у цьому аспекті треба згадати лексему *здаватися*. Їй загалом властива семантична релятивність, через що лексема не може реалізувати своє значення самостійно, без використання залежних слів, і загалом, ця характеристика постає найвищою стадією її вияву. Таке поєднання дієслова *здаватися* й іменникових словоформ є семантичними єдностями, для яких на формально-граматичному рівні характерна граматикалізація, тобто утворення одного члена речення, що має аналітичну будову – складеного присудку. Зокрема, розглянемо речення:

Зараз і місяць здається золотим човником у руках невидимого ткача (2, с. 17).

У цьому реченні дієслово *здається* разом із залежним від нього іменником *човником* становить семантичну єдність, у якій вони тісно пов'язані між собою і заповнюють позицію складеного іменного присудка. Решта дієслів, утворюючи семантичні єдності із залежними словоформами, не граматикалізуються: дієслова *скидатися*, *нагадувати* виконують функцію простих присудків із залежними від них обов'язковими компонентами приприсудкової залежності.

Для порівняльних конструкцій, що мають дієслівні показники, які дістали вираження в зазначених вище дієсловах, для предмета порівняння загалом характерна передача за допомогою іменника або ж займенника, що посідає підметову позицію:

Все було правильним у його словах, і все здавалось правдою (2, с. 23).

Порівняльні конструкції, у яких лексично вираженими є дієслівні показники, показник слугує компенсації основи порівняння:

Вони нагадують мені золоті кораблі (2, с. 63).

Основа порівняння при цьому може бути лексично не вираженою, проте прогнозованою предметною та образною порівняльною семантикою:

*Все тут було підібране одне в одне і **нагадувало** затишну кімнату якогось невеличкого музею, цю схожість особливо підкреслював старовинний ткацький верстат, на якому волохатився зелений, м'який, як сон, налавник (2, с. 21).*

Варто зауважити, що існують окремі випадки з експліцитною основою порівняння, що до певної міри може бути спрогнозовано за допомогою валентних можливостей показників дієслова. Оскільки для дієслів *нагадувати*, *скидатися* характерною є бівалентність, відтак, вони здатні до одночасної детермінації, окрім компонентів *на що? що?* інших поширювачів, для яких у порівняльній конструкції питомою є позиція основи, а на формально-граматичному рівні вони постають факультативними компонентами приприсудкової залежності, виражаючи при цьому об'єктно-обставинні відношення зі значенням причини:

*А поруч з нею стояв чубатий вислочолий велет Ярема Григорович Кондратюк, який і в мирні дні більше **скидався на повстанця**, аніж на вчителя (2, с. 71).*

У цьому реченні Ярема Григорович Кондратюк порівнюється із повстанцем. Основою цього порівняння є його колоритна зовнішність – у реченні вказано, що чоловік був чубатим вислочолим велетом. Відтак, можна розгорнути порівняння, перебудувавши речення в такий спосіб:

Ярема Григорович Кондратюк і в мирні дні більше скидався на повстанця, аніж на вчителя, тому що був чубатим вислочолим велетом.

Характерним явищем для порівняльних конструкцій із дієслівними показниками в прозових творах Михайла Стельмаха постає використання іменників-назв органів і частин тіла людини в ролі основи порівняльної конструкції:

***З обличчя** Мирон був викопаний батько (1, с. 343).*

Проте склад слів у ролі основи в порівняльній конструкції семантично досить обмежений. Це дає підстави твердити, що основна

функція таких порівняльних конструкцій полягає у вираженні загальної, глобальної, нерозчленованої подібності.

Показниками порівняльних відношень також постають прикметники *схожий, подібний*. До їхньої семантичної структури входить сема порівняння, яка дає змогу утворювати порівняльну конструкцію. У формально-граматичній структурі простого речення у цих прикметників наявна подвійна синтаксична функція: в одних випадках мова йде про присудок аналітичної будови, а в інших – про означення.

Зазначені вище прикметники мають релятивну семантику, що вимагає регулярного вживання при них обов'язкових компонентів, які мають приприсудкову належність. Відтак, мова в зазначеному випадку йде про мовленнєве відтворення предикатно-об'єктної моделі, яку має двоскладне речення дієслівної будови:

Тепер вона на диво була схожа на пухнасту коротеньку перину, з-під якої ненароком проглянуло по-дитячому рум'яне і життєрадісне обличчя (1, с. 485).

Внизу заблищало кругле озеро; на ньому раз од разу злитками срібла скидалася риба, і тоді вода, розкручуючи кола, була схожа на велетенський розкритий механізм годинника (1, с. 553).

В інших випадках відбувається ускладнення за допомогою таких порівняльних конструкцій структури простого речення в прозових творах Михайла Стельмаха:

Один вузькоокий, чорний, схожий на крота, а другий — дзьобастий, тремкий, мов хорт, перекочує по виду невдоволення на весь світ (2, с. 321).

До нього, приязно посміхаючись, ніс білі шати нового, щойно випрасуваного костюма невисокий кремезний чолов'яга, схожий на гриба боровика (2, с. 65).

У наведених вище прикладах із романів М. Стельмаха «Велика рідня» і «Дума про тебе» зазначені лексеми отримують властивості

атрибутів, проте при цьому зберігають функцію показника порівняння, що є для них релевантною.

За допомогою включення компаративної частини порівняльних конструкцій зі зв'язками *схожий*, *подібний*, відбувається збагачення денотативного змісту речення. Це відбувається за рахунок скорочення кількості речень, потрібних для представлення інформації:

І найбільше лякає Югину ... одноманітний, схожий на голосіння шепіт (1, с. 897).

І найбільше лякає Югину одноманітний шепіт, що схожий на голосіння.

Істотною особливістю порівняльних конструкцій із показниками-ад'єктивами є те, що компаратив завжди виражається керованою іменною словоформою. Це зумовлено граматичною природою цих показників порівняльних конструкцій. Лексеми *схожий*, *подібний* належать до слів релятивної семантики, які потребують обов'язкових поширювачів для структурно-сислової завершеності. Їм притаманна однозначна граматична передбачуваність заповнення – залежна іменна словоформа набуває форми того непрямого відмінка, яку потребують показники-ад'єктиви.

Для вживання при лексемі *схожий* необхідний іменник у формі знахідного відмінка з прийменником *на*:

Варивон у широкому халаті тепер схожий на присадкуватий рухливий дзвін (1, с. 390).

Лексема *подібний* належить до полівалентних прикметників, що прогнозує заповнення залежної відкритої позиції різними словоформами. Його семантику реалізують такі моделі:

– *подібний* + іменник у формі родового відмінка з прийменником *до*:

Вчителі засміялися, навіть на плескатому обличчі Меркурія Юхримовича з'явилася подібна до посмішки тінь і застряла біля носа (2, с. 28).

– подібний + іменник у формі знахідного відмінка з прийменником на:

*І на хвильку, копіюючи мову дружини, обличчя Івана стало **подібне на Марійчине*** (1, с. 105).

– подібний + іменник у формі давального відмінка. Ця словоформа не є притаманною ідіостилеві Михайла Стельмаха.

Із трьох можливих залежних позицій типовою для прикметника подібний у прозі Михайла Стельмаха є перша, тобто іменник у формі родового відмінка з прийменником до.

У системі засобів вираження компаративної семантики в прозових творах Михайла Стельмаха чільне місце відводиться лексико-граматичним засобам, що характеризуються наявністю частиномовного та лексичного обмеження, заснованого на релятивних властивостях слів. Ці слова є позиційно закріпленими в формально-граматичній реченнєвій структурі, що сприяє забезпеченню їхнього синтаксичного статусу – присудка чи компонента, що ускладнює речення, а також прогнозує мовленнєву реалізацію предикатно-об'єктної моделі двоскладного речення дієслівної будови.

3.2. Граматичні засоби вираження категорійних значень порівняння в прозі М. Стельмаха

Компаративна семантика в простих реченнях, ужитих у прозових творах Михайла Стельмаха, реалізується шляхом використання прислівників, що утворюються за моделлю: «*по + основа прикметника + -ому/и*», за допомогою якої формується компаративна частина порівняльної конструкції:

*Коротко, рішуче, з душею, **по-робітничу*** (1, с. 27).

Сапку треба було б погострити – б'єш, б'єш пересохлу землю, аж в грудях тобі б'є. Та вже не буду сьогодні турбувати, – хай своїм ділом

клопочеться, – ставить ноги на верхній щабель, проворно, по-дівочому, спускається на тік (1, с. 39-40).

У наведених прикладах порівняльну семантику аналізовано за допомогою прислівників, що завершуються на *-ому/и*. Наприклад, у першому прикладі із працею робітника, якщо розглянути широкий контекст описуваних подій, порівнюється дія вояка, який вправно володіє кулеметом та із трудовою періодичністю веде прицільний вогонь по ворогах. Другий же приклад містить порівняння рухів вже немолодої жінки із рухами дівчини. Це порівняння свідчить про те, що жінка в своєму немолодому віці зберегла юнацьку спритність.

Для прислівникових лексем, що виконують порівняльно-уподібнювальну функцію, є характерною значна поширеність в українській мові. Залежно від того, які лексико-семантичні ознаки вони мають, можливим постає їх поділ на три групи:

- 1) прислівники, які утворені від прикметників, похідних від іменників – назв осіб;
- 2) прислівники, утворені від прикметників, основу яких становлять іменники – назви тварин;
- 3) прислівники, базою виникнення яких слугують прикметники, похідні від іменників – назв неістот.

Речення з прислівниками, утвореними від прикметників, що походять від іменників, які називають особу, нерідко засновані на відмінностях, основою яких є статеві, вікові, професійні та родинні особливості осіб, що є мотиваційними для прислівникових лексем із порівняльно-уподібнювальною функцією:

Почне говорити з нею, розмірковує все до ладу, по-господарському, а не зогріє слова усмішкою (1, с. 51).

У цьому реченні звертаємо увагу на лексему *по-господарському*. Порівнюючи роздуми та міркування Дмитра Горицьвіта із такими, якими вони мають бути в справжнього господаря, Михайло Стельмах підкреслює

раннє змужніння свого героя, адже звання справжнього хазяїна потрібно заслужити важкою працею та умінням із легкістю вирішувати численні проблеми, що супроводжують життя українського селянина.

Порівняльні конструкції, репрезентація компаративної частини яких відбувається з допомогою порівняльно-уподібнювальних прислівників, що були утворені від похідних іменникових прикметників, які позначають особу, відмінність заснована на таких показниках:

а) стать:

– *Ой, Іване, Іване, – тихо шепочуть її потріскані, почорнілі губи, а голова докірливо похитується на **по-дівочому** гордовитій шиї* (1, с. 314).

б) вік:

– *Я, Максиме Павловичу, і досі для вас дитина? – посміхнувся парубок і **по-дитячому** загойдався на гнучкій кладці, заворушив навколо неї зорі* (2, с. 92).

в) професія:

*Руками уже **по-ораторськи** розмахуєте* (1, с. 147).

г) соціальний стан:

*Вона озирнулась і **по-школярськи** підвелась навшпиньки* (2, с. 61).

д) родинні зв'язки:

*Обійшовши подвір'я, вони ввійшли у вакханалію передосіннього цвіту, поторгали на ньому росу, і тут Володимир Сергійович, стягуючи розкішні йоршисті брови, тихо, **по-батьківськи** запитав* (2, с. 63).

е) національність:

*Оце було **по-українському*** (2, с. 69).

Досить поширеними в українській мові є порівняльні конструкції з прислівниками прикметникового походження, які, своєю чергою, походять від іменників-назв тварин. Такий процес є актуальним і для мови творів Михайла Стельмаха, спричинений загальномовною тенденцією до метафоризації, уподібнення дій людей діям представників тваринного світу:

Омелян виплюнув його, по-котячому підійшов до сестри, поклав клешнясту чорну руку на її плече, і слова його заклекотіли, заінілись, немов дурне пиво (2, с. 371).

Дещо рідше у прозових творах трапляються порівняльні конструкції, в яких дії істот чи неістот порівнюються із діями птахів:

Він невдоволено по-гусячому витягнув шию, сказав: "От іще!" — і обтер щічку (2, с. 42).

Порівняльні конструкції, компаративна частина яких представлена похідними від прикметників прислівниками, які, своєю чергою, походять від іменників-назв неістот, характеризуються своєрідним відходом із вказівкою на обставинні відтінки:

На перехресті по-осінньому задуманих доріг ланцюгом розтягнулися ліги, навантажені ще вогким, необвітреним деревом (1, с. 147).

Для конструкції із порівняльно-уподібнювальними прислівниками характерна переважно тричленна будова, представлена предметом порівняння, образом порівняння, основою порівняння. Наприклад, у реченні з роману М. Стельмаха «Велика рідня»:

Обличчя Полікарпа стає по-дитячому зворушливим і сумовитим (4, с. 317).

У цьому реченні наявні такі компоненти порівняльної конструкції. Предметом порівняння є *обличчя Полікарпа*, образом порівняння – *по-дитячому*, основою порівняння – *зворушливим і сумовитим*.

Варто наголосити на тому, що трансформації конструкцій із порівняльно-уподібнювальними прислівниками у відповідні структури із сполучниковими компаративними частинами виявляють семантичну тотожність, зумовлену їхньою лексико-граматичною природою. Комплекс таких трансформацій, що слугують не лише допоміжним прийомом для розрізнення семантико-граматичної природи порівняння, але й паралельно функціонують як самостійні мовленнєві одиниці, загалом варіюється в межах таких граматичних структур [64, с. 64].

Отже, порівняльні конструкції з прислівниками становлять систему, складові якої варіюються залежно від структурно-семантичної специфіки компонентів. Визначальною характеристикою порівняльних конструкцій такого типу є контамінація в одній прислівниковій лексемі образу й показника порівняльних відношень.

Порівняльні конструкції становлять один із найбільш універсальних у синтаксичному плані засобів мови, функційна різноманітність яких значно ускладнює граматичну класифікацію. Варто також згадати і про неточність, нечіткість різних форм порівняльних конструкцій, через що ускладнюється навіть їхня синтаксична організація [64, с. 22].

Порівняльна модальність виявляється як у структурі порівняльної конструкції загалом, так і в окремих її компонентах, накладаючи відбиток на зміст і форму їхнього вираження. Саме така змістова специфіка цієї категорії спричиняє синтаксичну спеціалізацію компонентів формально-граматичної структури простого речення із порівняльним значенням.

Якщо в семантичному плані порівняльну семантику виявляє вся сукупність компонентів порівняльної конструкції, то в синтаксисі вираження порівняльної модальності припадає на образ порівняння. Тому позиція компаратива в структурі порівняльної конструкції є домінуючою в плані виявлення специфічної синтаксичної семантики відповідним формально-граматичним компонентом [64, с. 80].

Порівняльна модальність у структурі присудка в прозових творах Михайла Стельмаха забезпечується завдяки порівняльним сполучникам. Вони, будучи виразниками порівняльної модальності присудка, використовуються для заміни предикативної частки *це* та доповнення власної функції функцією предикативної частки:

Дорога – немов береги.

Все було таким звичним, як щодення, і таким незвичним, як марення
(2, с. 92).

У прикладах, наведених вище, порівняльна конструкція утворена за допомогою порівняльних сполучників, знаходить своє вираження в таких типах присудка:

1. Складений іменний із вербалізованою зв'язкою:

А треба, щоб сніг був як сонце (2, с. 60).

2. Складений іменний присудок із нульовою формою зв'язки:

Впертий ваш Богдан, як Валаамова ослиця (2, с. 79).

Найчастіше в аналізованих творах М. Стельмаха зустрічаються порівняльні присудки, які займаються реалізацією моделі складеного іменного присудка.

Компаративна частина порівняльної конструкції у формально-граматичній структурі простого речення виконує також синтаксичну функцію прикладки з порівняльним значенням. Порівнюючи наочний предмет з уявним, порівняльна прикладка здебільшого стосується підмета, займаючи як препозицію, так і постпозицію щодо останнього:

До луку, як квітник, помчала машина з дівчатами (2, с. 132).

Позицію порівняльної обставини можуть заповнювати компаративні частини порівняльних конструкцій, до складу яких входить одиничний дієприслівник у поєднанні з порівняльно-гіпотетичними частками. Компаративна частина порівняльної конструкції, виражена іменником в орудному відмінку, досить часто відтворює другорядний член речення-порівняльну обставину. Характерним для таких реченнєвих структур є вказівка на гіпотетичність порівняння, що виникає внаслідок подібності однієї дії до іншої:

Вона зіскакує з кладки, стає на берег і рівно, мов закам'янівши, тримає голову перед ним (2, с. 215).

Порівняльна модальність може характеризувати окремі члени речення формально-граматичної структури речення, а саме: присудки, означення, обставини, які у порівняльній конструкції є складниками її структури і становлять компаративну частину. Порівняльне значення

окремих членів речення привносить у реченнєву структуру порівняльну модальність, долучаючи її до основної модальності речення.

Висновки до розділу 3

У системі засобів вираження компаративної семантики в прозових творах Михайла Стельмаха чільне місце відводиться лексико-граматичним засобам, що характеризуються наявністю частиномовного та лексичного обмеження, заснованого на релятивних властивостях слів. Ці слова є позиційно закріпленими в формально-граматичній реченнєвій структурі, що сприяє забезпеченню їхнього синтаксичного статусу – присудка чи компонента, що ускладнює речення, а також прогнозує мовленнєву реалізацію предикатно-об'єктної моделі двоскладного речення дієслівної будови.

Порівняльні конструкції становлять один із найбільш універсальних у синтаксичному плані засобів мови, функційна різноманітність яких значно ускладнює граматичну класифікацію.

Порівняльна модальність виявляється як у структурі порівняльної конструкції загалом, так і в окремих її компонентах, накладаючи відбиток на зміст і форму їхнього вираження. Саме така змістова специфіка цієї категорії спричиняє синтаксичну спеціалізацію компонентів формально-граматичної структури простого та складного речень із порівняльним значенням.

Структурно порівняльна конструкція базується на взаємодії між семантичними складовими її компонентів, серед яких мова йде про предмет, образ та основу.

Порівняльна модальність може характеризувати окремі члени речення формально-граматичної структури речення, а саме: присудки, означення, обставини, які у порівняльній конструкції є складниками її

структури і становлять компаративну частину. Порівняльне значення окремих членів речення привносить у реченнєву структуру порівняльну модальність, долучаючи її до основної модальності речення.

ВИСНОВКИ

Порівняння є одним із найдавніших та основних способів пізнання навколишнього світу. Воно становить складну лінгвістичну та літературознавчу категорію, якій притаманна наявність антропоцентричності, прагнення до зіставлення оцінним способом явищ дійсності, що є віддаленими одне від одного та зумовлені авторським суб'єктивним досвідом. Функційність використання порівнянь може бути зумовлена їх входженням до мовного узусу чи приналежністю до сфери авторської творчості. Художні порівняння зазвичай спрямовані не на зіставлення речей та об'єктів дійсності, не порівнюваних за своєю природою, а на прагнення шляхом підкреслення певної характерної їхньої риси саме в такий спосіб виявити своє бачення цього явища.

Систематизація моделей художніх порівнянь на граматичні та лексико-граматичні дозволила представити порівняння як структуру, яку можна досліджувати у зв'язку з її реалізацією на різних мовних рівнях (морфологічному, синтаксичному та лексичному). Класифікуючи лексеми в позиціях *і* порівняльної конструкції, виходили з принципу інваріантно-варіативного розподілу лексем, що передбачає виділення їхніх інтегральних параметрів. У роботі виділено основні категорійні семи, істотні й спільні для об'єднання слів у позиціях позитива й компаратива: особа, тварина, реалія (неістота), речовина, абстрактність.

Досліджено своєрідність семантики образу та основи порівнянь у романістиці Михайла Стельмаха. За нашими спостереженнями, найбільшу продуктивність у прозових творах М. Стельмаха виявили структури, у яких позицію компаратива посідають компоненти, виражені іменниками

чи іменниками із ад'єктивними поширювачами, що є назвами тварин і рослин.

Дослідження довело, що в мові прозових творів М. Стельмаха достатньо активно використовуються порівняльні конструкції з дієслівною основою, реалізуючи акт порівняння двох предметів чи явищ навколишнього світу за подібністю виконання дій. Уточнення дієслівної основи порівняльних конструкцій відбувається завдяки прислівникам, що виконують функцію семантичного конкретизатора і в поєднанні з дієсловом формують основу порівняльної конструкції.

Реалізація порівняльних конструкцій із прикметниковою основою відбувається у прозових творах Михайла Стельмаха, що пояснюється об'єктивними чинниками. Зіставлення за різними ознаками предметів та явищ об'єктивного світу спричиняє необхідність зіставлення їхніх властивостей. Компаративна частина, що містить означальну характеристику, зазвичай призначається для того, аби під час зіставлення одних предметів та явищ із іншими, що добре відомі та часто використовуються для того, аби задовольнити різні життєво необхідні потреби, була наявна можливість більш повної та виразної характеристики порівнюваних предметів або явищ.

Можна відзначити достатню регулярність уживання порівняльних конструкцій, що мають «приховану» (імпліцитну) основу, у прозових творах Михайла Стельмаха. Імпліцитна інформація може стати зрозумілою читачеві завдяки прочитанню номінативного значення компонентів предмета й образу порівняння, семантичних конкретизаторів, що сприяють їх уточненню, а також подальшого тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алефіренко М. Ф. Від порівняння до нового значення слова // *Культура слова*. 1977. № 13. С. 87–93.
2. Алефіренко Н. Ф. Проблемы вербализации концепта: теоретическое исследование. Волгоград, 2003. 274 с.
3. Арутюнова Н. Д. Истина и этика // *Логический анализ языка. Культурные концепты*. Москва, 1991. С. 21–31.
4. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // *Теория метафоры*. Москва, 1990. С. 5–32.
5. Аскольдов С. А. Концепт и слово // *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология*. Москва, 1997. С. 267–280.
6. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва, 2004. С.175.
7. Бабайцева В.В. Переходные конструкции в синтаксисе. Воронеж, 1967. 391 с.
8. Бабик С. Діалектне слово в словнику і в тексті // *Семантика мови і тексту: збірник статей VIII Міжнародної конференції*. Івано-Франківськ, 2003. С. 46–50.
9. Бабушкин А. П. Концептуальные типы значений // *Контрастивные исследования лексики и фразеологии русского языка*. Воронеж, 1996. С. 10–15.

10. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж, 1996. 104 с.
11. Бартон В. I. Сравнение как средство познания. Минск, 1978. 127 с.
12. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ, 2007. 205 с.
13. Ващенко В. С. Фразеологізація компаративних зворотів // Мовознавство. 1975. № 4. С. 34–40.
14. Вежбицкая А. Сравнение – Градация – Метафора. Москва, 1990. 512 с.
15. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Москва, 1990. 246 с.
16. Вихованець І. Р., Городенська Г. К., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ, 1983. 219 с.
17. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // *Вопросы языкознания*. 2000. Вып. 1. С. 64-72.
18. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы). Москва, 1997. 331 с.
19. Врублевська Т. В. Народні пісні як один із способів подільської локалізації простору у романі Михайла Стельмаха «Правда і кривда» // *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Філологія (мовознавство)*. Вінниця, 2012. Вип. 16. С. 191–195.
20. Голоюх Л. В. Порівняння в романах Павла Загребельного «Диво» і «Роксолана» // *Культура слова*. 1992. № 42. С. 39–44.
21. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інст. укр. мови АН України. Київ, 1996. 20 с.

22. Горобець Л. Художнє порівняння як засіб увиразнення темпоральних номінацій у мовотворчості Михайла Стельмаха // *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2019. №175. С. 497–502.
23. Григорьев В. П. Поэтика слова. Москва, 1979. 244 с.
24. Грипас О. Засоби маркування компаративних відношень у формально-синтаксичній структурі речення. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/78040894.pdf>
25. Гриценко П. Про антропоніми, топоніми та інші власні назви (нматеріалі прози М. Стельмаха) // *Урок української*. 2003. № 3. С. 23–27.
26. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. Москва, 1984. 400 с.
27. Дегтярова І. О. Семантико-стилістичні параметри порівнянь характеристики людини у постмодерністській прозі // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: зб. наук. праць. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. Київ, 2009. Вип. 2. С. 162–168.
28. Денисик Г. І. Природнича географія Поділля. Вінниця, 2006. 183 с.
29. Дзятківська Н. П., Скрипник Л. Г. Власні імена людей. Київ, 1996. 335 с.
30. Долинин К. А. Стилистика французского языка. Москва, 1987. 303 с.
31. Домницький М. І. Михайло Стельмах. Літературно-критичний нарис. Київ, 1973. 159 с.
32. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ, 2010. 384 с.

33. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). Київ, 1999. 431 с.
34. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ, 2001. 224 с.
35. Живчик О. В. Диференційні риси та когнітивна модель словотвірного порівняння // *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст.* 2009. Вип. XXII. С. 440-447.
36. Заборна М. С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харк. держ. пед. ун-т. Харків, 1997. 17 с.
37. Ікалюк Л. М. Порівняння як засіб пізнання світу [Електронний ресурс] доступу до ресурсу: <http://194.44.152.155/elib/local/62.pdf>.
38. Ісаєва О. О. Організація та розвиток читацької діяльності школярів. Київ, 2000. 181 с.
39. Кагановська О. М. Проблема інтерпретації текстових концептів у художньому прозаїчному // *Мова і культура. Філологія*. Вип. 3. Київ, 2001. С. 114–121.
40. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. Київ, 1985. 127 с.
41. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ, 1995. 312 с.
42. Карцевский С. О. Сравнение // *Вопросы языкознания*. 1976. № 1. С. 107-112
43. Коваленко А. О. Ороніми західного Поділля. // *Записки з ономастики*. 2015. Вип.18. С. 293–301.
44. Козачук Г. О. Пунктуація у реченнях з як // *Мовознавство*. 1986. № 3. С. 42–47.

45. Козловська Л. С. «Як тінь» (про одне порівняння у М.Стельмаха // *Культура слова*. 1992. № 42. С. 44–48.
46. Коханська А. О. Функції гідронімів (на матеріалі творів Михайла Стельмаха) // *М. П. Стельмах і сучасність : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.* Хмельницький, 2012. С. 69–75.
47. Коцюбинська М. Література як мистецтво слова. Деякі принципи літературного аналізу художньої мови. Київ, 1965. 324 с.
48. Кравець Л. Метафора та метонімія – два центри тропеїчної системи [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine55-56-6.pdf>.
49. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. Київ, 1959. 106 с.
50. Майборода Н. Порівняння як риса індивідуального стилю Д. Яворницького // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2011. С. 191–194.
51. Марчук О. Порівняльні конструкції зі сполучником як у мові М. Коцюбинського // *Історико-філологічний збірник з регіональних проблем Волинь-Житомирщина*. 2002. №8. С. 48–60.
52. Марчук О. І. Структурно-типологічні параметри порівняльних конструкцій в ідіостилі М. М.Коцюбинського: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова». Одеса, 2002. 229 с.
53. Мацько Л. І. Сидоренко О.М. Мацько О. М. Стилїстика української мови. Київ, 2003. 462 с.
54. Морозов П. А. Структура, семантика та функції порівнянь в художньому тексті (на матеріалі літ. тв. В.Шукшина): автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.02. / Одеський ун-т. Одеса, 1993. 16 с.
55. М'яснянкїна Л. І. Порівняння в системі образних засобів мови [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу:

http://old.journ.lnu.edu.ua/movazmi/body/visnyk23/Statti_Miasniankina.htm

56. Пікалова А. О. Вербалізація концепту ЛЮДИНА в поетичних текстах М. Стельмаха : автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01. українська мова. Харків, 2008. 20 с.
57. Плющ М. Я. Орудний порівняння в українській мові// *Укр. мова і л-ра в школі*. 1977. № 4. С. 29-36.
58. Прокопчук Л. В. Засоби вираження порівняльної семантики (на матеріалі прози Михайла Стельмаха) // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія (мовознавство). Вінниця, 2017. Вип. 24. С. 187–195.
59. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова ; Інститут української мови НАН України. Київ, 2000. 18 с.
60. Прокопчук Л. В. Лексико-граматичні засоби вираження порівняльних відношень // *Система і структура східнослов'янських мов: Міжкафедральний збірник наукових праць*. Київ, 1999. С. 62–68.
61. Прокопчук Л.В. Лінгвістична сутність категорії порівняння // *Наукові записки ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія. Випуск 2. Вінниця, 2000. С. 106–110.
62. Прокопчук Л. В. Метамова інтерпретація категорії порівняння // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія. Вип. 9. Вінниця, 2007. С. 26–29.
63. Прокопчук Л. В. Порівняння в мовотворчості Івана Багряного // *KOMISJI POLSKO-UKRAINSKICH ZWIAZKOW KULTUROWYCH ODDZIAL PAN W LUBLINIE / KOMMISSION*

POLISH-UKRAINIAN KULTURAL TIES. Volume VII. Tom VII.
Lublin, 2012. s. 128–135.

64. Прокопчук Л. В. Порівняння в структурі простого речення (семантико-функціональний аспект). Вінниця, 2005. 131 с.
65. Прокопчук Л. В. Синтаксичні особливості порівняльних конструкцій // *Наукові записки ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського*. Збірник наукових праць. Серія: Філологія. Випуск 4. Вінниця, 2002. С.41–44.
66. Прокопчук Л. В. Система визначальних ознак категорії порівняння // *Актуальные научные исследования в современном мире: сб. научных трудов*. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вып. 1(21), ч. 5. С. 103–109.
67. Прокопчук Л. В. Сполучники ірреальної модальності як засіб утворення порівняльної конструкції // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського*. Серія: Філологія. Вінниця, 2006. Вип. 8. С. 100-104.
68. Прокопчук Л. В. Структурно-функціональні особливості порівняльних конструкцій із сполучником «як» // *Наукові записки ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського*. Збірник наукових праць. Серія: Філологія. Випуск 6. Вінниця, 2003. С. 307–312.
69. Прокопчук Л. В. Трикомпонентна структура порівняльних конструкцій у простому реченні // *Наукові записки КДПУ імені В. Винниченка*. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Випуск 31. 2001. С. 196–200.
70. Прокопчук Л. В. Узуальні й okazіональні порівняння в романі Івана Багряного «Людина біжить над прірвою» // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. Вип. 34. Кам'янець-Подільський, 2013. С. 260–263.
71. Прокопчук Л. В. Функційні вияви складнопідрядних порівняльних речень у художній прозі Михайла Стельмаха //

- Стельмах Михайло новітніх парадигмах наукового знання: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 105-річчю від дня народж. письменника / гол. ред. О. М. Куцевол [та ін.]. Вінниця, 2017. С. 152–156.*
72. Рошко С. М. Граматичні засоби вираження порівняльних синтаксем [Електронний ресурс]. 2015. Режим доступу до ресурсу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/9326>.
73. Рошко С. М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01»Українська мова». Ужгород, 2001. 21 с.
74. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология. Киев, 2000. 248 с.
75. Ставицька Л. О. В незнане взгвинчує мисль, як вихори спіральні... (Порівняння в поезії М. Бажана) // *Культура слова*. 1985. № 29. С. 31–35.
76. Терлак З. М. Варіантні порівняльні словосполучення // *Українська мова та література в школі*. 1987. № 2. С. 57–58.
77. Ткаченко Т. В. Естетична функція розмовних елементів у мові художньої літератури // *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство): Зб. наукових праць. Київ, 2005. Вип. 1. С. 124-128.
78. Ткаченко Т. В. Стилiстичнi норми використання елементiв розмовного мовлення в художньому стилi // *Науковi записки Тернопiльського нацiонального педагогiчного унiверситету iменi В. Гнатюка*. Серiя: Мовознавство. 2004. Вип. 1 (11). С. 100-103.
79. Ткаченко Т. В. Стилiстичнi функцiї розмовностi у мовi роману Михайла Стельмаха “Чотири броди” // *Система i структура*

- східнослов'янських мов: До 60-річчя наук. і пед. діяльн. проф. М. Я. Брицина. Зб. наук. праць. Київ, 2004. С. 351-352.*
80. Ткаченко Т. В. Фразеологічні засоби стилізації розмовності в прозі Михайла Стельмаха // *Мова і культура. Київ, 2005. С. 201-205.*
81. Христіанінова Р. О. *Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові. Київ, 2012. 368 с.*
82. Черемисина М. И. *Некоторые вопросы синтаксиса. Сравнительные конструкции современного русского языка. Новосибирск, 1971.*
83. Черемисина М.И. *Сравнительные конструкции русского языка. Новосибирск, 1976. 272 с.*
84. Шаповалова Н. П. Статус і структура категорії порівняння// *Функціонально-комунікативні вияви граматичних одиниць. Зб. наук. праць. Київ, 1997. С. 38–48.*
85. Шаповалова Н. П. *Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Донецький державний університет. Донецьк, 1998. 16 с.*

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Стельмах М. П. *Велика рідня : роман-хроніка. Київ, 1968. 968 с.*
2. Стельмах М. П. *Дума про тебе: Роман. Київ, 1969. 395 с.*
3. Стельмах М. П. *Правда і кривда : Роман. Київ, 1990. 426 с.*
4. Стельмах М. П. *Чотири броди: Роман. Київ, 1989. 608 с.*